ЧЕРВОНИЙ БОГ

ЧЕРВОНИЙ БОГ

Ось він знову! Такий раптовий, дивовижний звук! Бесет, відзначаючи за годинником, коли саме звук почувся, порівнював його з сурмою архангела. "Мури, — подумав він, — мабуть, завалилися б від такого могутнього, владного поклику". Бесет уже тисячу разів надаремне пробував з'ясувати природу того потужного голосу, що панував над островом, линучи далеко навкруги до схованих у хащах дикунських селищ. Він зроджувався в гірській ущелині, сповнював її, мов прибоєм, перехлюпувався через край і затоплював землю, небо й повітря. Недужій уяві Бесета він здавався криком міфічного титана, охопленого відчаєм і гнівом. Здіймаючись вище й вище, визивний і вимогливий, він гудів такою міццю, ніби звертався до вух, що існували десь поза вузькими межами сонячної системи. І водночас у ньому чулися скарга й обурення, що ніхто не міг його збагнути.

Так уявлялося хворому. І він знову спробував визначити природу таємничого голосу. Той голос був гучний, мов грім, лагідний, мов гомін золотого дзвону, ніжний і солодкий, мов бренькіт напнутої срібної струни, але не як котрийсь окремий з цих звуків і не як їхня суміш. Словник і досвід хворого не підказували йому таких слів і порівнянь, щоб він міг віддати ними багатство того звуку.

Час минав; хвилини складалися в чверті години, чверті — в півгодини, а голос не замовкав. Він тільки змінив початкову тональність, не подужчав, а почав завмирати — так само дивовижно, як виник. Далі він перейшов у тривожне мурмотіння, в гучний шепіт, і поволі згасав у зітханні могутніх грудей, що зродили його, аж поки стишився до глухого схлипування, що могло означати і смертельну лють, і невимовну насолоду. Він усе ще хотів бути чутним, намагався передати якусь космічну таємницю, щось безмежно важливе й цінне. Потім він став

тільки відгомоном, у якому не було вже ні погрози, ні обіцянки, і, навіть замовкнувши, кілька хвилин ще відлунювався у свідомості хворого. Переставши зовсім його чути, Бесет глянув на годинника. Спливла година, поки та небесна сурма, той архангелів клич, остаточно розтанула у повітрі.

"Чи не його це темна вежа?" — подумки зацитував Бесет рядок з Браунінга[22], дивлячись на свої худі, мов у кістяка, висушені гарячкою руки. І він усміхнувся, уявивши собі образ Чайлд-Роланда, що такою самою кволою рукою, як у нього, підносить до уст бойовий ріг. Місяці чи роки, питав він себе, спливли відтоді, як він уперше почув на березі Рінгману цей таємничий клич? Бесет не міг би відповісти на це питання, навіть якби від цього залежало його життя. Затяжна хвороба тривала дуже довго. Він знав лік тим дням, коли був при пам'яті, — набігали місяці, багато місяців, — але не міг визначити, скільки пролежав у лихоманці, непритомний.

Його думки звернули на інше. Як там ведеться капітанові Бейтменові, що на шхуні "Нарі" вербує тубільців? Чи номер уже з білої гарячки його помічник-п'яниця?

Кинувши ці даремні міркування, Бесет знехотя почав згадувати про все, що сталося відтоді, коли він уперше на березі Рінгману почув цей голос і пішов за ним у хащі. Сагана опирався. Бесет ніби й досі бачив його перед собою: чудне мавпяче личко, скривлене з ляку, зігнута спина, навантажена коробками, куди вони мали ховати колекцію, а в руках — його сачок і рушниця, знаряддя натураліста. Сагава забелькотів каліченою англійською мовою:

— Мій страх боїться кущі, багато поганий люд набиті кущі.

Бесет сумно всміхнувся. Хоч який нажаханий був той хлопчина з Нового Гановеру, а лишився вірний йому й, не роздумуючи, пішов з ним у зарості шукати джерела дивного голосу. То був не шматок колоди,

випаленої всередині, що передавав звістку в глибину хащів, як спершу гадав Бесет. І так само помилився він, вирішивши, що джерело тих звуків не далі як за годину ходи і що тзін устигне повернутися на обід, підібраний вельботом з "Нарі".

— Той великий гук недобрий, дуже-дуже диявольський, — вів своєї Сагава.

І він не помилився. Хіба не відрубали йому голови того ж таки дня? Бесет здригнувся. Сагаву, напевне, з'їли "поганий люд, набиті в кущі". Перед очима в нього знову достала картина, яку він угледів востаннє, — хлопець без рушниці й вантажу свого господаря лежав на вузькій стежці, де йому щойно відрубали голову. Все сталося в одну мить. Ще хвилину тому Бесет, оглянувшись, бачив, як Сагава терпляче йшов за ним, зігнувшись під вантажем. А скоро й самому Бесетові довелося скрутно. Він глянув на спотворені обрубки великого і вказівного пальця лівої руки, тоді обережно помацав шрам на потилиці. Удар топірця був швидкий, мов блискавка, але Бесет устиг прихилити голову й відвернути лезо рукою. І заплатив за своє життя двома пальцями та прикрою раною на голові. Пострілом з рушниці він убив того лісовика, який мало не зарубав його, другий постріл скерував на тих, що стовпилися коло Сагави, і вдоволено побачив, що найбільше шроту дісталося тому, хто тікав з відрубаною головою хлопця. Все сталося вмент. На вузькій стежці, протоптаній дикими свиньми, Лишилися тільки він, убитий лісовик і безголовий труп Сагави. Із темних хащів обабіч стежки не чути було ні шурхоту, ні якихось ознак життя. Бесет був приголомшений. Він уперше в житті вбив людину й тепер, дивлячись на мертвого дикуна, виблював.

Потім почалася гонитва. Бесет тікав стежкою від своїх переслідувачів, що відрізали його від берега. Скільки їх було, він не знав, бо нікого не бачив. Може, один, а може, й сотня. Дехто з них, Бесет був певен, перелазив по віттях дерев; та здебільшого він встигав хіба що на секунду вгледіти легку тінь угорі. Не чутно було також, щоб де бренькнула тятива, а проте раз по раз на нього хтозна-звідки зі

свистом сипалися тоненькі стріли з костяними площинами. Вони вганялися в дерева або падали поряд на землю. Пір'я на кінцях у них вигравало всіма барвами, мов самоцвіти.

Якось — ця згадка навіть тепер, хоч минуло стільки часу, викликала в нього вдоволену усмішку, — Бесет помітив над собою тінь, що миттю причаїлася, тільки-но він підняв голову. Він нічого не розгледів, а все ж навмання вистрілив великим шротом. І тоді, завиваючи, мов скаже-пий кіт, тінь прошурхотіла крізь деревисті папороті й орхідеї і впала йому до ніг. Не перестаючи дико верещати з люті й болю, дикун уп'явся зубами в його твердий чобіт. Але Бесет не гаяв часу і другим чоботом примусив дикуна замовкнути. Відтоді він так звик до жорстокості, що, пригадуючи ту подію, знову задоволено всміхнувся.

А яка після того була ніч! Не дивно, що в ньому загніздилися носії різних видів лихоманки, думав Бесет, згадавши ту страшну безсонну ніч, коли запалені рани були ніщо проти міріадів комариних укусів. Від комарів не було рятунку, а багаття Бесет не зважувався розпалити. Вони так нашпигували його отрутою, що до ранку очі йому геть запухли. Він шкутильгав наосліп, майже байдужий до того, чи скоро йому відріжуть голову, а тіло спечуть, як Сагаві. За добу він став руїною — і духом, і тілом. Він мало не збожеволів від отрути, що йому лишили в тілі комарі. Час від часу він стріляв шротом у тіні, які переслідували його. Вдень мук Бесетові додавали ґедзі й мухи, що обліплювали рани цілими роями, і йому доводилося згортати їх і вбивати.

Того дня Бесет знову почув дивовижний голос, він лупав уже десь далі, та однаково заглушував гупання барабанів у поближніх заростях. Отут Бесет і припустився фатальної помилки. Гадаючи, що він зробив коло, що джерело того звуку заховане між ним і берегом Рінгману, він вернувся назад, бо думав, що так дійде до моря. Насправді ж він усе далі заглиблювався у таємничі нетрі недослідженого острова. Тієї ночі Бесет заліз під покручене коріння смокви й заснув з виснаження, здавшись на ласку комарів.

Дальші дні й ночі лишилися у його пам'яті невиразним маренням. Одна картина запам'яталася йому чітко: він несподівано опинився в селищі дикунів і побачив, як старі й малі нажахано тікали в хащі. Всі втекли, крім однієї істоти. Десь зовсім близько над собою Бесет почув ніби ревіння пораненої тварини й злякався. Глянувши вгору, він побачив ту істоту — дівчину, чи, радше, молоду жінку, підвішену за руку на палючому сонці. Мабуть, висіла вона вже не один день. Про це свідчив спухлий, висолоплений язик. Усе ще жива, вона сповненими жаху очима дивилася на нього. Побачивши її спухлі ноги з викрученими суглобами й переламаними кістками, Бесет подумав, що помогти жінці вже не можна, й вирішив її застрелити. Але на цьому впдиво уривалося. Він не міг згадати, чи справді стріляв, і так само не міг згадати, як попав у те селище і як йому пощастило вибратися з нього.

Багато невиразних картин зринало в пам'яті Бесета, коли він думав про ті свої страшні мандри. Він пам'ятав, як увірвався в інше селище з десятком хатин і рушницею вигнав у хащі всіх мешканців, крім одного діда, що не мав сили тікати; поки Бесет діставав із земляної печі загорнене в листя печене порося, що чудово пахло, старий плював на нього, вив і гарчав. У тому селищі Бесета посіла дика жорстокість. Він наївся, взяв стегно поросяти з собою, а виходячи з селища, підпалив очеретяну стріху хатини запалювальним склом.

Та найглибший і найболючіший слід у Бесетовій пам'яті залишили вільготні й затхлі нетрі. Там саме повітря було напоєне злом і завжди панував присмерк. Рідко де промінь сонця пронизував їхній суцільний, ніби вкритий матами, дах на висоті в сто футів від землі. А під тим дахом було парке, примарне царство рослин-паразитів, що виникали з гнилизни, коренилися в гнилизні й живилися нею. Крізь ті темні хащі йому доводилось утікати, і його переслідували миготливі тіні людожерів, духи зла, що не зважувалися на відверту боротьбу, але знали, що рано чи пізно з'їдять його. Бесет згадував, що в хвилини притомності він порівнював себе з пораненим бугаєм, за яким женуться степові койоти, надто боягузливі, щоб напасти на нього і здобути собі м'ясо, але впевнені, що він загине й тоді вони пожирують. Як роги й

тверді ратиці бугая відлякували койотів, так його рушниця тримала на відстані цих дикунів із Соломонових островів, ці присмеркові тіні лісовиків Гвадалканару[23].

Та ось настав день, коли Бесет вийшов на рівнину. Раптом, ніби відтяті божим мечем, нетрі скінчилися прямовисною стіною у сто футів заввишки, такою ж темною, як і їхнє нутро, а відразу за нею росла трава, чудова, м'яка, ніжна трава, незрівнянне пасовисько, що тішило б око й худобу хоч би якого господаря; воно простягалося оксамитовим килимом миля за милею в глиб великого острова, аж до пасма високих гір, піднятих якимось давнім земним катаклізмом, пощерблених, поораних, але ще не розмитих руйнівними тропічними зливами. Що то була за трава! Бесет проповз кільканадцять ярдів, припав до неї обличчям, вдихнув її пахощі й несамохіть розплакався.

І саме тоді знову почувся той могутній голос, якщо словом "могутній", — Бесет потім часто думав про це, — можна було віддати його потугу і водночас неймовірну ніжність. Такого ніжного голосу, як цей, більше не було на світі. І такого могутнього, такого лункого, ніби він виходив з мідяного горла якоїсь потвори. І тепер він озвався до Бесета через безкраї простори савани, наче благословляючи його стражденну, зболілу душу.

Бесет згадав, як він лежав у траві, з мокрим від сліз обличчям, але вже не плакав, а дослухався до того голосу й дивувався, як він міг його вчути на березі Рінгману. Мабуть, якась примха повітряного тиску й повітряних течій позволила звукові залетіти так далеко. Таких умов може не бути протягом тисячі або й десяти тисяч днів; і той один сприятливий день випав саме тоді, коли Бесет зійшов на кілька годин зі шхуни "Нарі", щоб поповнити на березі свою колекцію. Бесет шукав насамперед відомого тропічного метелика, що мав від кінця одного крила до кінця другого цілий фут і був такий самий оксамитово тьмавий, позбавлений кольорів, як і склепіння хащів; він і водився під склепінням хащів, і збити його можна було тільки пострілом. Тому Сагава й ніс рушницю, наладовану шротом.

Два дні й дві ночі Бесет повз через рівнину. Йому було дуже тяжко, але гонитва за ним скінчилася на краю джунглів. І він був би загинув зі спраги, якби його другого дпя не напоїла тропічна злива.

А потім з'явилася Балата. В затінку перших же дерев, там, де савана переходила в густий підгірський ліс, він упав на землю, ледь живий. Спочатку Балата заверещала з радощів, побачивши, який він безпорадний, і хотіла розтрощити йому голову великим дрючком. Та, може, саме його цілковита безпорадність спинила її, а може, вона не вбила його з чисто людської цікавості. В кожному разі, вона стрималась, і коли Бесет розплющив очі, сподіваючись удару, то побачив, що дикунка пильно роздивляється на нього. Найдужче її вразили блакитні очі незнайомця і його біла шкіра. Вона спокійно присіла поруч, плюнула йому на руку й почала пальцями зішкрябувати з неї липкий бруд, який за багато днів у хащах покрив його тіло і від якого шкіра майже втратила свій колір.

Усе в тій дикунці вражало Бесета, хоч вона й не виділялася нічим особливим. Він ледь усміхнувся, згадавши, що її питанні одягу вона була така невинна, як Єва до пригоди з фіговим листком. Присадкувата й худа водночас, п непропорційно розвиненими руками й ногами, жилава, наче скручена з мотуззя, немита від народження, хіба що принагідними дощами, Балата являла собою тип найневродливішої жінки з усіх диких племен, яких йому, вченому, будь-коли доводилося бачити. Груди її однаково свідчили і про зрілість, і про молодість, а її жіночу стать, якщо навіть відкинути все інше, можна було визначити з єдиної прикраси — свинячого хвостика, заткнутого в дірку в лівому вусі. Хвостик був відрізаний зовсім недавно, з нього ще виступала кров і скапувала дикунці на плече, ніби віск зі свічки. А її обличчя! Зморщена, прив'яла мавпяча пика, продірявлена задертим монгольським носом з виверненими ніздрями, величезна верхня губа, стяте підборіддя і гострі недобрі очиці, що й кліпали, як у мавпи в клітці.

Навіть вода, яку вона принесла Бесетові в листку, і шматок старої, притухлої свинини не могли примирити його з тією страхітливою

бридотою. Трохи попоївши, він заплющив очі, щоб не бачити її. Та вона раз по раз силоміць розтуляла йому повіки й дивилася на його блакитні очі. І тоді знову почувся той голос, уже з ближчої відстані, куди ближчої, Бесет був певен цього, але так само він знав, що хоч здолав довгу втомливу дорогу, та ще багато годин ходи відділяє його від джерела того голосу. На Балату голос справив величезне враження. Вона зіщулилась, відвернула обличчя, застогнала й зацокотіла зубами з жаху. Та коли голос, віддзвенівши годину, затих, Бесет заплющив очі й заснув. А Балата сиділа, відганяючи від нього мух.

Коли Бесет прокинувся, була вже ніч, і Балата зникла. Він відчув себе дужчим; на той час комарі так накусали його, що тіло вже збайдужіло до їхньої отрути. Він знов заплющив очі й проспав аж до ранку. Незабаром Балата вернулася з кількома іншими жінками. Хоч які вони були негарні, а все ж не такі бридкі, як вона. З того, як Балата поводилася, видно було, що вона вважає його своєю знахідкою, своєю власністю. І показувала вона свою здобич з такою гордістю, що Бесета брав би сміх, якби його становище було не таке безнадійне.

Потім, після довгої, на кілька миль, важкої для Бесета дороги, коли він, знеможений, упав під хлібним деревом біля входу до священної хатини, Балата почала завзято боронити своє право на нього. Нгурн — Бесетові згодом довелося познайомитися з ним, як з чаклуном, жерцем і знахарем селища, — хотів дістати його голову. Інші дикуни, такі самі голі й бридкі, як і Балата, що, оточивши його, щирили зуби й мурмотіли поміж себе, наче мавпи, хотіли дістати його тулуб, щоб спекти в земляній печі. Тоді він ще не розумів їхньої мови, якщо можна назвати мовою ті хрипкі звуки, якими дикуни порозумівалися між собою, але збагнув суть їхньої суперечки, а надто як ті потвори почали общипувати й обмацувати його, немов кусень м'яса у крамниці.

Балаті вже от-от довелося б поступитись, якби не сталася несподівана пригода. Один з дикунів, зацікавлено оглядаючи Бесетову наладовану рушницю, випадково зсунув запобіжник і натиснув на гачок. Удар, який він дістав прикладом у живіт при відбої, не справив би

великого враження, та, на лихо, шротом розтрощило голову одному з учасників суперечки, що стояв за ярд від рушниці.

Навіть Балата кинулась тікати разом з усіма, а поки дикуни вернулися, Бесет уже тримав рушницю в руках, хоч голова йому туманіла від нового нападу гарячки. Зуби в нього цокотіли, очі сльозилися так, що він ледве бачив, але, втрачаючи свідомість, він зусиллям волі ще зумів налякати дикунів простими дивами — з допомогою компаса, годинника, запалювального скла й сірників. Наостанці, щоб нагнати на них ще більшого страху, він урочисто застрелив порося і аж тоді зімлів.

Бесет напружив м'язи руки, визначаючи, скільки сили може бути в такому кістякові, і поволі, важко звівся на тремтячі ноги. Він був страшенно виснажений, а проте ніколи ще за довгі місяці своєї хвороби не почувався таким дужим, як тепер. Боявся він тільки рецидивів, які вже бували не раз. Без ліків, навіть без хіни він досі витримував напади кількох видів найнебезпечніших і найлютіших тропічних лихоманок. На скільки ще його стане? Він весь час думав про це. Бо, як справжній учений, він не міг дозволити собі вмерти, поки не з'ясує таємниці того дивного голосу.

Спираючись на палицю, Бесет продибав кілька кроків до священної хатини, де в присмерку панували Нгурн і смерть. Та хатина здавалася Бесетові такою самою зловісною, темною і смердючою, як і хащі. Але там перебував його приятель і співрозмовник Нгурн, завжди охочий побалакати й посперечатися. Він сидів серед попелу смерті і неквапом обертав у диму людські голови, підвішені до закурених жердок. Бо за довгі місяці своєї хвороби Бесет засвоїв примітивну за змістом, та важку за вимовою мову племені Нгурна, Балати і Гнгнгна — молодого дурнуватого ватага, який у всьому слухався Нгурна: подейкували, що він був Нгурновим сином.

— Чи сьогодні озветься Червоний Бог? — запитав Бесет.

За цей час він уже так звик до моторошної роботи старого жерця, що навіть почав цікавитись, як вона посувається.

Нгурн оглянув очима знавця голову, яку саме порав:

— Не раніше, як за десять днів, я зможу сказати, що вона готова, — мовив він. — Ніхто ще не закурював таких голів, як ці.

Бесет подумки всміхнувся: старий уникає розмови про Червоного Бога. І так щоразу. Ані сам Нгурн, ані хтось інший з його фанатичних одноплемінців ніколи, за жодних обставин, навіть словом не прохопилися про фізичну природу Червоного Бога, а він же мусив мати фізичну оболонку, щоб зроджувати такий дивовижний звук. Хоч його називали Червоним, Бесет був певен, що йшлося не про колір. З тих невиразних натяків, які Бесетові пощастило зібрати по краплі, виходило, що криваво-червоними були його вчинки. Нгурн сказав йому, що їхній бог не тільки жорстокіший і могутніший за богів сусідніх племен, завжди жадібний напитися червоної крові з живих людських жертв, але що й самих тих богів катовано й приношувано йому в жертву. Він панував над дванадцятьма селищами, а в селищі Нгурна був осередок цієї федерації. В ім'я Червоного Бога руйнували, знищували до тла цілі селища, а їхніх мешканців приносили в жертву. Так було тепер, і так велося, за переказами, з давніх-давен. Коли він, Нгурн, був молодий, племена, що живуть за рівниною, пішли на них війною. У бою Нгурн та його люди перемогли й забрали багато полонених. Самих тільки дітей понад сотню принесено тоді в жертву Червоному Богові, а чоловіків і жінок ще більше, куди більше.

Нгурн називав іще таємничого бога Громовиком, а часом Гучноголосим, Божою Луною, Пташиним Горлом, Солодкоголосим, Співучим Сонцем і Народженим Від Зірки.

— А чому — Народженим Від Зірки? — марно допитувався Бесет.

На думку старого чаклуна, Червоний Бог завжди перебував там, де й тепер, і завжди гуком чи ніжним співом виявляв людям свою волю. Але Нгурнів батько, прокурена голова якого, загорнена в мату з пахучого зілля, висіла на жердці серед інших голів у священній хатині, був іншої думки. Той давній мудрець вірив, що Червоний Бог прилинув до них із неба зоряної ночі, а то чого б його з давніх-давен називали Народженим Від Зірки? Бесет не міг не визнати, що в цьому твердженні в свій глузд. Одначе Нгурн заперечував: мовляв, він на своєму віку бачив багато зоряних ночей, а проте жодного разу не знаходив зірок ані в траві, ані в хащах, хоч і шукав їх. Правда, він бачив падучі зірки (це була відповідь на Бесетові докази), але так само бачив, як світяться темними ночами трухляві пні, гниле м'ясо та світляки, бачив полум'я лісових пожеж і світло воскових горіхів; і що означає полум'я, світло, коли воно згорить і згасне? Спогад, тільки спогад про те, чого вже немає, так само, як спогад про любовні втіхи, про колишні бенкети, про нездійснені бажання, про все, що яскріє, палахкотить, горить, а проте не стає річчю, яку можна досягти й натішитися нею. Де діваєтся вчорашня хіть до їжі? Де печене м'ясо дикого кабана, в якого цілився мисливець і не влучив? Де дівчина, що вмерла, перше ніж хлопець її пізнав?

— А спогади не зірки, — розмірковував Нгурн. — Як вони можуть бути зірками? Я все своє життя стежу за зоряним небом, і воно не міняється. Жодного разу я не помітив, щоб якої зірки не виявилося на своєму місці. Крім того, зірки — це вогонь, а Червоний Бог — не вогонь, — мимоволі вихопилося в нього, хоч ці слова нічого не пояснили Бесетові.

— А Червоний Бог завтра озветься? — запитав він.

Нгурп здвигнув плечима.

— А післязавтра? Або післяпісляза втра? — не вгавав Бесет.

— Я хотів би закурити твою голову, — перевів розмову на інше Нгурн. — Вона не така, як інші голови. Жодна священна хатина не має такої голови. До того ж я її добре закурю. Не пошкодую часу і закурюватиму довгі місяці. Місяць народжуватиметься і зникатиме, і знов народжуватиметься і зникатиме, і дим буде ледь куритися, і я сам вибиратиму, чим палити. Допильную, щоб шкіра не зморщилась, а лишилася така гладенька, як тепер.

Нгурн підвівся, простяг руку до жердок з ледь помітними в присмерку головами, дістав одну, загорнену в мату, і почав її розмотувати.

— Ось голова, схожа на твою, — сказав він, — але вона погано закурена.

Бесет зацікавився: може, й справді голова білої людини? Він здавна вважав, що ці лісовики, які живуть посередині великого острова, ніколи не спілкувалися з білими людьми. Їм була невідома та примітивна англійська мова, якою послуговуються тубільці південно-західної частини Тихого океану. Не знали вони також тютюну й пороху. Кілька коштовних для них ножів, виготовлених із залізного обруча, і кілька ще коштовніших топірців, зроблених з дешевих сокир, на Бесетову думку, дісталися їм як воєнна здобич від племен, що жили за рівниною, а ті в свою чергу добули їх у прибережних дикунів, які часом стикалися з білими.

— Люди, що живуть там, далеко, не вміють закурювати голови, — сказав Нгур, витягаючи з задимленої мати й передаючи Бесетові голову безперечно білої людини.

Не було сумніву, що голова дуже давня, а русяве волосся свідчило, що належала вона білій людині. Бесет присягнувся б, що то був англієць і що жив він дуже давно, бо в його висохлих вухах збереглися грубі золоті сережки.

— А от твоя голова… — чаклун знову вернувся до своєї улюбленої теми.

— Знаєш що, — перебив Бесет, бо йому сяйнула нова думка, — коли я помру, ти можеш узяти собі мою голову, якщо даси мені глянути на Червоного Бога.

— Я й так матиму твою голову, коли ти помреш, — відхилив Нгурн його пропозицію. І додав з жорстокою відвертістю дикуна: — Ти довго не проживеш. Ти вже все одно, що мертвий. Слабшаєш з кожним днем. За кілька місяців я вже обертатиму в диму твою голову. Мені буде приємно довгими надвечір'ями обертати в диму голову того, кого я знав так добре, як оце тебе. І я розмовлятиму з тобою, розповім тобі багато таємниць, які ти хочеш знати. Тоді вже не страшно, бо ти будеш мертвий.

— Нгурне, — з раптовим гнівом погрозив йому Бесет, — ти знаєш моє Залізне Громеня (так називали дикуни його могутню страхітливу рушницю). Я можу будь-коли вбити тебе, і тобі не дістанеться моя голова.

— Ну то й що? Тоді її дістане Гнгнгн або хтось інший з моїх людей, — спокійно сказав Нгурн. — Однаково її закурюватимуть тут, у священній хатині. І що швидше ти вб'єш мене, то швидше твоя голова попаде в дим.

І Бесет зрозумів, що в цій суперечці чаклун переміг його.

Що ж воно таке, той Червоний Бог? Це питання Бесет ставив собі хтозна вкотре наступного тижня, коли йому здалося, що до нього повертається здоров'я. Звідки береться той дивовижний голос? Що воно за Співуче Сонце, Народжений Від Зірки, таємничий бог, такий жорстокий, як ці чорні дикуни, мавпуваті тварюки, що поклоняються

йому? Бог, чий солодкий, мов срібний дзвоник, громовий і владний голос Бесет не раз уже чув з того далекого місця, яке для нього було табу?

Звабити Нгурна своєю головою Бесетові не пощастило. А нікчема Гнгнгн, хоч і ватаг племені, був такий дурний і так у всьому слухався Нгурна, що на нього не доводилось розраховувати. Лишалася Балата: вона обожнювала Бесета від тієї хвилини, як знайшла його, як Бесетові блакитні очі побачили її несвітську бридоту. Вона була жінка, а Бесет давно знав, що шлях до зради власному племені лежить через жіноче серце.

Та Бесет був гидливий. Він ніяк не міг позбутися жаху, який від самого початку викликала в ньому Балатина бридота. Навіть в Англії, в найкращі його роки, жіночі чари не дуже вабили Бесета. Але тепер, як людина, здатна пожертвувати собою задля науки, він, неволячи свої витончені почуття, почав залицятися до страхітливої дикунки.

Він здригнувся, сховав гримасу і насилу стримав нудоту, коли обняв її рукою за вкриті шаром бруду плечі й відчув, як її скошлані коси, що тхнули пригірклим лоєм, торкнулися його шиї й підборіддя. Але він мало не закричав, як Балата зразу ж піддалася його пестощам, потяглася до нього, мурмочучи й попискуючи, мов порося з утіхи. Це вже годі було стерпіти. І найперше, що Бесет зробив, це повів Балату до річки й добре вимив її.

Відтоді Бесет, як відданий залицяльник, стільки бував з Балатою, на стільки в нього ставало сили переборювати свою відразу. Однак одруження за всіма звичаями племені, чого так палко домагалася Балата, він уникнув. Допомогло йому те, що ці дикуни суворо дотримувалися табу.

Наприклад, Нгурнові заборонено було торкатися кісток, м'яса й шкіри крокодила. Так йому присуджено, коли він народився. Гнгнпт не міг торкнутися жінки. Якби таке сталося випадково, пляму можна було б

змити тільки смертю тієї жінки, якої він торкнувся. Раз, уже за Бесета, дев'ятирічна дівчинка, граючись, спіткнулася і впала на священного ватага. І відтоді десь зникла. Балата тайкома сказала йому, що та дівчинка три дні й три ночі вмирала перед Червоним Богом. Для Балати табу були плоди хлібного дерева. Бесет був радий цьому: що б він робив, якби її табу була вода!

Для себе Бесет вигадав особливе табу: мовляв, віп може одружитися лише тоді, як Південний Хрест стоїть у зеніті. Розуміючись на астрономії, Бесет знав, що цим табу виграє майже дев'ять місяців, і був певний, що за цей час або помре, або втече на узбережжя, вивідавши таємницю Червоного Бога й джерело дивовижного голосу. Спершу він уявляв собі Червоного Бога у вигляді велетенської статуї, схожої на Мемнона[24], що звучить при певній температурі під дією сонячного проміння. Та одного разу після воєнного походу дикуни привели гурт полонених і принесли їх у жертву вночі і в дощ, коли сонце не світило, а голос Червоного Бога був ще гучніший. І Бесет відкинув цю гіпотезу.

З Балатою або з іншими дикунами він мав право ходити в хащі в усіх напрямках, за винятком того, де буй Червоний Бог. Бесет ще завзятіше залицявся до Балати, однак пильнував, щоб вона частіше милася. Як справжня жінка, вона задля кохання здатна була на всяку зраду. І хоч Бесета нудило, коли він бачив її, а від Балатиних пестощів його охоплював розпач, хоч її страхітливий вид переслідував його кошмарами вві сні, а все ж він відчував у ній первісну силу статі, що надихала її і примушувала цінувати своє життя менше за щастя коханого, з яким вона сподівалась одружитися. Джульєтта чи Балата? Чим вони відрізнялися одна від одної? Витончений, ніжний продукт високорозвиненої цивілізації і його тваринний прототип, відсталий на сотні тисяч років, — але суттєвої різниці між ними він не бачив.

Бесет був насамперед учений, а вже потім гуманіст. Серед хащів Гвадалканару він робив дослід на Балаті, як У своїй лабораторії досліджував би якусь хімічну реакцію. Він прикидався, ніби ще дужче впадає коло дикунки, і водночас дедалі настійливіше вимагав, щоб вона

новела його до Червоного Бога. З давніх-давен так ведеться, думав він: за все розплачується жінка.

І ось настав день, коли Бесет досяг свого. Вони вдвох з Балатою ловили невідому йому чорну рибку з дюйм завдовжки з золотавою кашкою, схожу на вугра, а проте лускувату, — ця рибка часто запливала в прісну воду. Дикуни вважали її за великі ласощі і їли сирою, з кишками, і свіжу й притухлу. Почувши знов Бесетову вимогу, Балата впала в грязюку, обхопила руками його ноги, почала цілувати їх і заскавуліла так, аж йому мороз пішов поза шкірою. Вона просила, щоб він краще вбив її, ніж вимагав такого випробування. Вона казала, що порушника табу Червоного Бога жде страшна кара — тиждень тортур, і на її обличчі малювався такий жах, що Бесет зрозумів: він ще не знає, як людина може мучити іншу людину.

А все ж Бесет наполягав, щоб його волю виконано, навіть якщо Балата ризикуватиме при цьому своїм життям. Він повинен дізнатися про таємницю Червоного Бога, хоч би їй довелося вмирати довгою, страшною смертю. Балата була тільки жінка, а тому поступилася. Вона повела його в заборонене місце. Стрімкий гірський хребет, що біг з півночі, зустрічався тут з таким самим стрімким хребтом, що наступав з південного боку, утворюючи глибоку, понуру ущелину, якою текла річка, де Бесет з Балатою ловили рибу. Десь із милю стежка йшла ущелиною, тоді круто завернула вгору. Вони поминули вапнякову улоговину, що зацікавила Бесета як геолога. Хоч Бесетові, виснаженому хворобою, часто доводилось відпочивати, вони й далі спиналися схилом, що заріс рідким лісом, аж поки вийшли на голе плоскогір'я. Бесет помітив, що складається воно з чорного вулканічного піску. Він був певен, що ті гострі піщинки налипали б до його кишенькового магніту.

Врешті, тримаючи Балату за руку і спонукаючи її йти вперед, він досяг мети своєї подорожі — величезної ями посеред плоскогір'я, безперечно викопаної людськими руками. Бесет згадав історію морських подорожей по Південних морях, у голові його зринули десятки дат і подій.

Ці острови відкрив Мендана[25] й назвав їх Соломоновими, гадаючи, що знайшов легендарні копальні царя Соломона. Всі сміялися з дитячої довірливості старого моряка; а ось тепер Бесет сам стояв на краю глибокої ями, що скидалася на діамантові копальні Південної Африки.

Але те, що він побачив унизу, скидалося не на діамант, а швидше на перлину, таку велику, що всі перлини світу, злиті докупи, не були б такі завбільшки; та за кольором вона не нагадувала ані перлину, ані будь-що інше. То був колір Червоного Бога, і Бесет, тільки-но побачивши його, зрозумів, що це він. То була бездоганно круглої форми куля, добрих двісті футів у прогоні; горішня частина її здіймалася футів на сто над ямою. Поверхня кулі, здавалося, була вкрита якимось лаком. Бесет так і подумав, що куля полакована, але надто майстерно, щоб це могли зробити дикуни. Лак був незвичайно яскравого вишневого кольору і, мабуть, накладений не одним шаром. На сонці він мінився всіма відтінками червоного, ніби аж горів.

Дарма Балата благала Бесета не сходити вниз; воиа кинулась йому до ніг, та коли він почав-таки спускатися стежкою, що звивалась узбіччям, дикунка, зіщулившись і схлипуючи з жаху, потупала за ним. Не було сумніву, що червону кулю витягли з землі як щось дуже коштовне. Знаючи, як мало дикунів живе в усіх дванадцяти селищах, що моляться Червоному Богові, і яке в них примітивне знаряддя, Бесет дійшов висновку, що потрібна була праця незчисленних поколінь, аби викопати таку величезну яму.

Дно ями було вкрите людськими кістками, серед яких лежали понівечені й потрощені дерев'яні та кам'яні ідоли. Деякі з них, покриті чудернацькими тотемічними малюнками, були вирізані з цілих стовбурів дерев сорок-п'ятдесят футів завдовжки. Бесет зауважив, що тут не траплялося зображень акули й черепахи, таких розповсюджених серед прибережних дикунів. Натомість його вразило інше: на багатьох ідолах був вирізьблений шолом. Що могли знати про шолом ці лісовики з самої глибини темних хащів Гвадалканару? Може, вояки Менданові були в

шоломах і проникли аж сюди кілька сторіч тому? А як ні, то де лісовики запозичили цей мотив?

Переступаючи через ідолів і кістки у супроводі заплаканої Балати, що тупала за ним, Бесет дійшов до самої кулі й торкнувся до неї рукою. Ні, це не лак. Лакована поверхня була б гладенька, а куля мала ямки й борозну скрізь видніли сліди плавлення. Отже, вона металева, хоч Бесет не знав такого металу чи сплаву. І, мабуть, не пофарбована, — просто це такий колір металу, з якого її зроблено.

Бесет легенько провів пальцями по поверхні, і велетенська куля здригнулась, ожила й озвалася. Незбагненна річ! Щоб від обережного, ледь відчутного дотику зазвучала така велетенська маса! А все ж куля відповіла на ласкавий дотик пальців ритмічними вібраціями, що перейшли в шепіт, шурхіт, мурмотіння. Звук був навдивовижу багатий: у ньому бринів і ледь чутний тремтливий свист, і ніжний, до розпуки солодкий голос ельфової сопілки; так, мабуть, лунали б дзвони богів, якби вони летіли зі всесвіту на землю, подумав Бесет.

Він запитливо глянув на Балату, але вона, почувши голос Червоного Бога, застогнала і впала серед кісток. Бесет почав уважно оглядати кулю. Вона була порожня і зроблена з невідомого на землі металу, вирішив він. Недарма хтось у давнину назвав це диво Народженим Від Зірки. Тільки з зірок могла вона прилинути сюди, і не сама собою. Куля була витвір винахідливого розуму. Така довершена форма, така дивна порожнина всередині не могли бути наслідком простої випадковості. Безперечно, це був витвір високого розуму, що проник у таємниці металу. Бесет зачаровано дивився на кулю, і в голові його зринало безліч гіпотез про цю мандрівницю, що зважилась подолати темний простір, населений зірками, і ось тепер лежить перед ним, відкопана настійливою працею людожерів, помережана швами й виглянсувана у вогненній купелі двох атмосфер.

А може, її колір утворився від нагрівання якогось відомого металу? Чи це справді природний колір якогось металу? Бесет увігнав кінчик

вістря кишенькового ножика в кулю, пробуючи, з чого вона зроблена. І відразу вся її поверхня, протестуючи проти цього вчинку, озвалася грізним шепотом, схожим на звук золотої струни, якщо шепіт можна назвати звуком струни; він підіймався й опускався, загрожуючи перерости в той гучний грім, який Бесет часто чув з відстані.

Забувши про небезпеку, про власне життя, зачарований незбагненним, нерозгаданим дивом, Бесет підняв ножа, щоб ударити ним з усієї сили, але Балата перешкодила йому. Вона в смертельному страхові звелася навколішки й обхопила його за ноги, благаючи стриматись. Вона так хотіла його спинити, що з хвилювання засунула руку в рот і прокусила її до кістки.

Бесет майже не помітив цього, та машинально скорився своїм чутливішим інстинктам і опустив ножа. Людське життя видалося йому мікроскопічно маленьким порівняно з цим велетенським вісником вищого розуму далекого зоряного простору. Він штовхнув ногою маленьку бридку дикунку, ніби собаку, і змусив її підвестися. Вона рушила за ним навкруг кулі. Трохи пройшовши, Бесет побачив страшне видовисько. Серед мертвяків він упізнав висушений на сонці труп дев'ятирічної дівчинки, що ненароком порушила табу ватага Гнгнгна. Одна з жертв була ще жива. Не випадково дикуни назвали свого бога Червоним, добачаючи в ньому свій праобраз і намагаючись загодити його кривавими жертвами.

Бесет рушив далі, ступаючи по людських кістках та фігурках різних дикунських богів, якими було встелене дно цього віковічного склепу жертв, і нарешті побачив споруду, що з її допомогою Червоний Бог посилав свій громовий голос крізь хащі й рівнину аж до узбережжя Рінгману. Споруда вражала своєю простотою й примітивністю порівняно з довершеністю Червоного Бога. То була груба, футів з п'ятдесят завдовжки, дерев'яна балка, затверділа від віковічного догляду забобонних дикунів, покрита зображеннями цілих династій богів у шоломах, які сиділи в роззявлених пащах крокодилів. Мотузками, зсуканими з витких рослин, балка була підвішена до триноги з грубих

колод, так само оздоблених зображеннями спотворених людських постатей. З балки теж звисали мотузки з витких рослин, за які можна було відтягти її і, ніби тараном, ударити нею в могутню мерехтливу кулю.

Отут Нгурн і справляв щось подібне до богослужіння для себе й для дванадцяти селищ, які йому підлягали. Бесет голосно, майже нестямно зареготав на думку, що цей дивовижпий посланець всесвіту, витвір високого розуму, попав у твердиню лісовиків і став богом мавпуватих дикунів, які полювали на людські голови і їли людське м'ясо. Це було все одно, якби слово боже впало у бездонне Пекельне болото, якби скрижалі з заповітами Єгови були віддані мавпам у зоопарку, а нагірна проповідь виголошена в галасливому зборищі божевільних.

Поволі спливали тижні. В ті ночі, коли вибирали наречених, Бесет спав на вкритій попелом долівці священної хатини, а над ним похитувалися у диму підвішені голови. Він навмисне ночував там: священна хатина була табу для жінок, отже, туди не могла добратися Балата, яка ставала все настирливіша, чим вище підіймався Південний Хрест, наближаючи термін їхнього весілля. Вдень він лежав у гамаку в затінку розлогого хлібного дерева біля священної хатини. Це чергування порушували напади виснажливої гарячки, коли він по кілька діб лежав непритомний у хатині чаклуна. Бесет намагався побороти гарячку, бо хотів вижити, палко бажав одужати, щоб мати силу перетнути рівнину та хащі й досягти узбережжя. Там його підібрали б якийсь вербувальний кеч або шхуна й відвезли б у цивілізований світ, до цивілізованих людей, яким він оповів би про вістуна з інших світів, що лежить у серці темного Гвадалканару, у лісовиків, що поклоняються йому.

Звичайними ночами Бесет лежав під хлібним деревом і по кілька годин стежив, як на заході зникали зірки за чорною стіною хащів, що відступили під натиском селища. Він досить добре знав астрономію і тепер, зморений хворобою, знаходив велику втіху в роздумах про мешканців незнаних світів, безмежно далеких сонячних систем, де в світляних оселях із темних закамарків матерії несміливо проростав

життя. Для Бесета не існувало меж часу і простору. Ніякі теорії радіоактивного розпаду не могли сколихнути його твердої наукової віри в закон збереження енергії і у вічність матерії. Зірки завжди були і завжди будуть. І, звичайно, в цьому космічному русі все має бути приблизно однакове, утворене приблизно з однакової субстанції чи субстанцій, за винятком якихось випадкових відхилень. Усе має скорятися однаковим законам, незмінним за всю історію людства. Тому, міркував Бесет, на всіх планетах має існувати таке життя й такий мікросвіт, як на одній планеті однієї сонячної системи, його власної.

І так само, як він, розумна істота, лежачи отут під хлібним деревом, дивиться в зоряне бездоння, так само інші незчисленні очі, такі, як його, хоч, може, з іншим знап-ням, вдивляються в небо й пробують проникнути в таємниці всесвіту. Від таких роздумів Бесет відчував, що його душа споріднена з величними мешканцями інших світів, чий погляд завжди звернений у безмежний простір.

Хто вони, що являють собою ті далекі, вищі істоти, які послали з глибин всесвіту цього велетенського вістуна, що міниться всіма барвами і співає небесним голосом? Напевне, вони давним-давно здолали ту стежку поступу, на яку люди за космічним календарем тільки-но стали. І, щоб послати такого вістуна через безодню всесвіту, вони, мабуть, досягли тієї висоти, до якої так повільно наближається людина в сльозах, у кривавому поті, блукаючи в темних нетрях хибних висновків. І які вони, ті вищі істоти? Чи вони досягли братерства? Чи, може, переконалися, що закони любові ведуть до кволості й занепаду? Чи для них життя — це боротьба? Чи нещадний закон природного добору поширюється на весь всесвіт? І чи їхні далекосяжні висновки й велика мудрість не заховані в металевому серці цієї велетенської кулі, де вони чекають, щоб перший землянин прочитав їх? Це було найважливіше для Бесета. В одному він не сумнівався: ця співуча куля — не крапля червоної роси, що випадково впала з лев'ячої гриви якогось далекого сонця. Її послано зумисне, вона ховає в собі мову і мудрість зірок.

Які види енергій і опанованих сил, які елементи, які знання і таємниці, яка наука про керування стихіями могли таїтися в цій кулі! Безперечно, в ній, мов у наріжному камені, закладено праобраз усієї будови, відбито довжелезну історію великих відкриттів, які далеко випередили найсміливіші фантазії людини і які підняли б особисте й громадське життя людини з сучасного болота до недосяжних верховин чистоти й могутності. Червоний Бог був найбільший дарунок Часу сліпій людині, що палко рветься до неба. І йому, Бесетові, випала щаслива доля першому одержати звістку від міжзоряного брата людини!

Жоден білий, навіть жоден тубілець із чужого племені не міг побачити Червоного Бога й лишитися живим. "Такий закон", — пояснював Бесетові Игурн. "Але ж є ще кровне братерство", — часто заперечував йому Бесет. Та Нгурн уперто стояв на своєму. Навіть кровне братерство не має ваги перед лицем Червоного Бога. Тільки той, хто належить до Нгурнового плем'я, може дивитися на Червоного Бога й лишитись живим. Але тепер становище змінилося. Бесетову злочинну таємницю знала тільки Балата, а вона його не викаже, побоїться, щоб її не принесли в жертву Червоному Богові. В Бесета була одна мета: оклигати від своєї тяжкої, виснажливої лихоманки й вернутися в цивілізований світ. Тоді б він привів сюди експедицію і видобув з серця Червоного Бога звістку інших світів, хоч би задля цього довелося знищити всіх мешканців Гвадалканару.

Але напади гарячки почастішали, а в коротких проміжках між ними сили в нього було дедалі менше. Тепер Бесет довго лежав непритомний, і нарешті, незважаючи на весь оптимізм, властивий його міцній натурі, він зрозумів, що ніколи не здолає савани та прибережних заростів і не досягне моря. Південний Хрест брався чимраз вище до зеніту, але Бесет в'янув, і навіть Балата бачила, що він не доживе до того часу, коли його табу дозволить справити весілля. Нгурн сам збирав зілля, яким мав закурювати Бесетову голову, і гордо хвалився Бесетові, як майстерно він її обробить, коли той помре. Це не обурювало хворого. Життя покидало його так повільно й невблаганно, що він уже не боявся смерті. Він ще існував, стан непритомності змінювався напівсвідомістю, млявою

й невиразною, коли він надаремне питав себе, чи справді бачив Червоного Бога, чи це йому примарилося вві сні або в лихоманці.

Та ось настав день, коли важкий туман розвіявся, і Бесет відчув, що голова в нього ясна, мов дзвін, хоч тіло таке кволе, що він не може ворухнути ні рукою, ні ногою. Він не тільки не володів своїм тілом, а навіть не відчував його. Фізична оболонка його стала невагомою, і дух у коротку хвилину прояснення збагнув, що смерть стоїть поряд. Бесет знав, що надходить його кінець, знав, що справді бачив на власні очі Червоного Бога, посланця інших світів, і так само знав, що нікому вже не розповість про цього посланця, який, може, десять тисяч років жде в самому центрі Гвадалканару, щоб люди почули його. Зваживши все це, Бесет покликав Нгурна у затінок під хлібне дерево і домовився з ним про здійснення останнього задуму в своєму житті, останньої на віку пригоди.

— Я знаю, о Нгурне, — закінчив він. — Тільки людина з твого плем'я може дивитися на Червоного Бога й лишитись живою. Я вже однаково не житиму. То нехай юнаки з твого плем'я понесуть мене перед лице Червоного Бога, я погляну на нього, почую його голос, а тоді помру від твоєї руки, о Нгурне. І три умови будуть дотримані: не порушиться закон, я вдовольню своє бажання, а ти швидше матимеш мою голову, для якої вже все приготував.

Нгурн погодився і сказав:

— Так буде краще. Ти все одно не видужаєш, то немає глузду чіплятися за якусь крихту життя. Та й для живих краще, як ти відійдеш. Ти став для нас тягарем. Правда, ти розумний, і мені приємно розмовляти з тобою. Але на небі змінилося вже багато місяців, як ми з тобою майже не говоримо. Натомість ти забираєш місце в моїй хатині, хрипиш, мов свиня, що от-от здохне, багато й голосно балакаєш своєю мовою, якої я не розумію. Це все мені заважає, бо я, коли закурюю голови, люблю думати про великі речі, про світло й пітьму. Ти своїм неспокоєм порушуєш хід моїх думок, не даєш мені дійти до остаточної

мудрості, яку я повинен осягти, перше ніж помру. Над тобою вже нависла темрява, і тому краще, як ти тепер помреш. Я обіцяю, що протягом довгих днів, коли я закурюватиму твою голову, ніхто з моїх людей не заважатиме нам. І я розповім тобі чимало таємниць, бо я старий і дуже багато знаю. Нанизуватиму мудрість на мудрість, обертаючи в диму твою голову.

Отож зробили ноші, і шестеро юнаків понесли Бесета назустріч останній його пригоді, що мала завершити найбільшу пригоду, звану життям. Він майже не відчував свого тіла, бо навіть біль уже не тримався в ньому, але розум його був ясний, а думки просвітлілі. Бесет лежав горілиць на хистких ношах і в тихому екстазі прощався з життям. Він востаннє бачив хлібне дерево біля чаклунової хатини, присмерк під густим склепінням хащів, понуру ущелину між пасмами гір, вапнякову улоговину і плоскогір'я, вкрите чорним вулканічним піском.

Бесета понесли покрученою стежкою вниз до ями, де яскрів і мінився дивовижними барвами Червоний Бог. Здавалось, його сяйво щомить готове було перейти в ніжний спів і грім. Носії переступали через кістки й рештки людських жертв та богів, поминули страхітливе місце, де конали живі ще жертви, і нарешті підійшли до триноги з балкою.

Тут Бесет з допомогою Нгурна й Балати підвівся на ношах, похитуючись від кволості, і ясним, видющим оком уважно подивився на Червоного Бога.

— Хоч раз, о Нгурне, — мовив він, не відриваючи погляду від блискучо-тремтливої поверхні кулі, на якій вигравали всі відтінки вишневого кольору, ладні враз змінитися голосом, шелестом шовку, срібним шепотом, бренькотом золотої струни, оксамитовим посвистом ельфової сопілки і лагідним, ніби притлумленим далиною гуркотом.

— Я жду, — озвався після довгої мовчанки Нгурн, тримаючи в руці топірця на довгому держаку.

— Тільки раз, о Нгурне, — знову сказав Бесет. — Нехай Червоний Бог озветься, щоб я побачив і почув, як він співає. А тоді я рукою дам тобі знак і схилю голову, щоб було зручно вдарити по шиї. Але, відходячи у вічний морок, я хочу, Нгурне, понести з собою у вухах дивовижний спів Червоного Бога.

— А я обіцяю тобі, що жодна голова не буде так гарно прокурена, як твоя, — запевнив його Нгурн, кивнувши своїм людям відтягти мотузками балку. — Твоя голова буде найкращий взірець моєї майстерності.

Бесет спокійно всміхнувся на хвастощі старого. Тієї миті дикуни пустили відтягнену футів на двадцять балку. І Бесета пойняв екстаз від раптового звуку, схожого на грім. І який то був грім! У ньому лагідно дзвеніли всі коштовні метали. В цьому чувся голос архангела. То був найдивовижніший, найкращий з усіх звуків, у якому втілювалась висока мудрість мешканців інших планет. То був голос божий, звабливий і владний. О диво зоряного металу! Бесет виразно бачив, як колір і його відтінки обертаються в звук: уся видима поверхня велетенської кулі здригалася, спалахувала й мінилася, і Бесет не міг сказати, чи то був колір, чи голос. Цю мить на очах у нього відбулося перетворення матерії, перетоплення речовини в енергію.

Час минав. Нгурн нетерпляче махнув рукою, і це вернуло Бесета до дійсності. Він зовсім забув про чаклуна. В голові йому промайнула одна думка, і він аж усміхнувся. Рушниця лежала біля нього на ношах. Він міг ще прикласти її до скроні, натиснути на гачок і розтрощити собі голову.

Але ж це ошуканство. Навіщо воно? Старий людожер, мисливець за головами, хоч більше скидався на мавпу, ніж на людину, а все ж таки повівся з ним по-своєму чесно. Він етично, чемно дотримав їхньої умови. Ні, вирішив Бесет, це буде підлість і для чаклуна велика шкода, як він

його обдурить наостанці. Його голова належить Нгурнові, і нехай він собі закурює її.

І тоді Бесет дав знак рукою і схилив голову, підставляючи потилицю. Він зовсім забув про Балату, що була тільки жінкою, та ще й нелюбою. Не бачивши, він знав, що ззаду над ним піднято гострий топірець. Кінець ще не настав, проте на Бесета вже лягла тінь невідомого, передчуття грізного дива: лопалася стіна, що затуляла перед ним уявне. І поки топірець падав, поки його лезо ще не вп'ялося в м'язи й нерви, Бесетові здалося, що він зазирнув у ясне обличчя Медузи-Правди… А коли з дотиком леза на нього ринув морок, останнім проблиском уяви він побачив свою голову, що повільно оберталася в диму священної хатини біля хлібного дерева.

БЕЗСОРОМНИЦЯ

Є оповідання, що їх не сфабрикуєш за літературною і схемою, — сама правда, та й годі. До того ж є й люди, що так оповідають, — анітрохи не засумніваєшся. Отакий був Джуліан Джонс, хоч, мабуть, не кожен читач повірить у те, що він мені розповів. Проте я вірю. І так глибоко я переконаний у правдивості його слів, що хочу, ба навіть і жадаю вмістити свій капітал у цю експедицію й особисто податися в мандри до того далекого краю.

Спіткалися ми з ним в австралійському павільйоні Панамської Тихоокеанської виставки. Я стояв перед вітриною з макетами рідкісних самородків із золотих копалень Австралії. Ніяк не вірилось, що ці гулясті, безформні, масивні речі не справжнє золото, і так само важко було повірити цифровим даним щодо їхньої ваги й вартості.

— І оце вони, ті мисливці на кенгуру, називають самородками! — прогуло у мене за плечима, саме як я стояв перед найбільшим із зразків.

Я обернувся і глянув угору в тьмяні блакитні очі Джуліана Джонса. Глянув угору, бо на зріст він був, мабуть, не менше шести футів і чотирьох дюймів. Пасма ясно-жовтого волосся здалися мені такими ж тьмяними й вибляклими, як і його очі. Либонь, сонце змило з нього геть усі барви, хоч на обличчі ще збереглися залишки давньої, дуже сильної засмаги, що перейшла вже у жовтизну. Коли погляд його відірвався од вітрини й спинився на мені, я помітив щось чудне у виразі очей, — так буває, коли людина марно силкується пригадати щось украй і важливе.

— А чим він вам не до вподоби, цей самородок? — спитав я.

Відсутній, неначе в себе спрямований вираз зник з його очей, і він прогув:

— Чим? Та розміром.

— Він, здається, таки величенький, — погодився я. — Та певно, отакий він і насправді. Навряд чи зважився б австралійський уряд...

— Величенький! — перебив він, зневажливо пирхнувши.

— Найбільший з усіх будь-коли знайдених... — почав я.

— Еге ж, найбільший! — Його тьмяні очі розгоралися вогнем, коли він провадив далі: — Невже ви гадаєте, що про кожен знайдений шматок золота пишуть у газетах та енциклопедіях?

— Ну, — відповів я розважливо, — а коли не пишуть, то як же нам про нього знати? Якщо величезний самородок, чи то пак — людина, що знайшла його, вважає за краще червоніти собі в невідомості...

— Він зовсім не величезний, — урвав він мою мову. — Щодо найбільшого самородка, то я бачив його на власні очі. А я дуже засмаглий" щоб червоніти. Я — залізничник і довго жив у тропіках. Еге

ж, я тоді був кольору червоного дерева — старого червоного дерева, і мене не раз вважали за синьоокого іспанця...

Настала моя черга урвати його:

— Хіба той ваш самородок був більший за ці, містере... е...

— Джонс, Джуліан Джонс. Так мене звати.

Він добув із внутрішньої кишені конверта, адресованого цій особі в Сан-Франціско до запитання, а я, своєю чергою, подав йому свою візитну картку.

— Дуже радий познайомитися з вами, добродію, — сказав він, простягуючи руку, і голос його прогув, немов призвичаєний до оглушливих шумів чи широких просторів. — Я, звісно, чував про вас, бачив ваш портрет у газетах і таке інше, і хоч цього й не слід би було говорити, я все ж таки скажу: як на мене, то оті ваші статті про Мексіку і шеляга не варті! То все маячня, чиста маячня! Ви помиляєтесь, як і всі грінго, вважаючи мексіканця білим. Він не білий. Ніхто з них не білий — ні грізери, ні спіготи[26], ні інші латиноамериканці, та й решта цього бидла. Бачте, добродію, вони й думають не так, як ми, і міркують чи діють не так. Навіть таблиця множення у них інакша. Ви вважаєте, що сім раз по сім сорок дев'ять, а в них це по-інакшому виходить. Та й біле в них зовсім не біле. Ось вам один приклад. Купуючи каву для домашнього вжитку — фунтовими чи десятифунтовими пачками...

— А який завбільшки був той самородок, що ви оце вгадували? — рішуче запитав я. — Як найбільший із цих?

— Більший! — спокійно відповів він. — Більший, ніж навіть усі з цієї ідіотської виставки, складені докупи. — Він помовчав і пильно подивився на мене. — Не бачу причини, чого б мені не обговорити з вами одну річ. У вас репутація людини, на яку можна звіритись, і я читав, що ви й самі

у бувальцях бували, блукаючи по світах. Я все оце оком накидаю, чи не трапиться кого, хто пристав би до мене на одне діло.

— На мене можете звіритись, — запевнив я.

І ось я через друк переповідаю всім цю історію точнісінько так, як він розказував її мені, коли ми сиділи на лаві перед Палацом мистецтв і крики морських чайок над лагуною лунали нам у вухах. Він же мав зустрітися зі мною, як ми й домовилися. А втім, я забігаю наперед.

Коли ми вибралися з павільйону, шукаючи, де б нам присісти, невисока жіночка років, мабуть, тридцяти, із змарнілим, наче у фермерки, обличчям, по-пташиному поривно кинулася до нього, як оті чайки, що так само поривно шугали у нас над головами; вона міцно вчепилася йому в руку з точністю і швидкістю механізму.

— Ти куди? — вереснула вона. — Біжить собі, а про мене ні гадки!

Мене офіційно познайомили з нею. Вона, видимо, ніколи мого прізвища не чула і зміряла мене відсутнім поглядом своїх близько посаджених гострих намистин-очиць, таких самих чорних і неспокійних, як у пташки.

— Чи не збираєшся ти розказати йому про ту безсоромницю? — обурилася вона.

— Та тут же, Саро, йдеться про діло, ти сама розумієш, — жалібно заперечив він. — Я давно шукаю підхожого чоловіка, а тепер, коли він мепі трапився, то, здається, маю ж я право розповісти йому всю пригоду.

Жіночка нічого не відказала, але губи її розтяглися в тонку, як нитка, рисочку. Вона дивилася просто перед собою на Вежу Коштовностей з таким похмурим виглядом, що й найясніший спалах

сонячного світла не зміг би злагіднити його. Ми повільно посувалися до лагуни; там ми знайшли вільну лаву, на якій і сіли, зітхнувши полегшено, бо нарешті дали спочинок натрудженим ногам.

Від дзеркальної поверхні води перевальцем підійшли й оглянули нас два лебеді. А коли вони впевнилися, що ми скупі, чи то пак не маємо земляних горіхів, Джонс, майже обернувшися спиною до своєї дружини, почав розповідь:

— Бували ви коли-небудь в Еквадорі? Тоді послухайте моєї поради — не їдьте туди. А втім, беру свої слова назад, бо, може, ми разом якраз туди й гайнемо, якщо у вас стане віри в мене й сили духу на таку подорож. Ну, то вже як там буде, а не так багато років тому дістався я туди з Австралії на старому дірявому вугільнику, пробувши в дорозі сорок три дні. За сприятливих умов віті ішов із швидкістю сім вузлів, але на північ від Нової Зеландії нас півмісяця тіпала буря, а біля Піткерну ми два дні справляли поламану машину.

Я не був на судні за матроса. Я — машиніст. Ще в Ньюкаслі заприятелював я із шкіпером і їхав його гостем аж до Гваякіля. Я, бачте, чував, що на американській залізниці, що звідти через Анди йде до самого Кіто, платять добрі гроші. Так от, Гваякіль…

— Пропасницька діра, — докинув я.

Джуліан Джонс кивнув головою.

— Томас Наст[27] помер від пропасниці, й місяця там не перебувши. Це відомий американський карикатурист, — пояснив я.

— Не знаю такого, — коротко відказав Джуліан Джонс. — Але знаю, що він не перший урізав там дуба. Отож послухайте, як я про все це довідався. До порту там шістдесят миль гирлом річки, і без лоцмана не пройти. "А як пропасниця?" — запитав я в лоцмана, що рано-вранці

піднявся на борт. "Бачиш оте гамбурзьке судно? — він показав мені на чималенький корабель на якорі. — Капітан і чотирнадцять матросів віддали вже богові душу, а кухар і ще двоє саме віддають, оце й усе, що лишилося з команди".

І він казав правду, їй-бо. Тоді в Гваякілі вмирало від жовтої лихоманки по сорок душ за добу. Та це ще дрібниці, як я потім довідався. Там лютувала бубонна чума й віспа, людей косили дизентерія і запалення легенів, але найгірше було на залізниці. Я не перебільшую. Для тих, хто неодмінно мав їздити нею, вона була небезпечніша від усіх хвороб на світі.

Тільки-но ми кинули якір у Гваякілі, як до нас на борт піднялося з півдесятка шкіперів інших суден попередити нашого капітана, щоб не пускав на берег ні матросів, ні офіцерів, хіба що тих, кого він хотів би спекатися. По мене прийшов баркас із протилежного берега річки, з Дюрана, — кінцевого пункту залізниці. На баркасі прибув якийсь чоловік, і так йому кортіло швидше дістатися на пароплав, що він аж через три східці летів по трапу. А вже на палубі він, не сказавши нікому й слова, відразу ж перехилився через поруччя, почав Дюранові вимахувати кулаками й кричати: "Я таки перехитрив тебе! Таки перехитрив!"

"Кого це ти перехитрив, приятелю?" — питаю я.

"Залізницю, — відказує він, а сам розстібає ремінняччя і знімає здоровенного кольта 44-го калібру, якого носив напохваті з лівого боку під курткою. — Відбув свій термін за договором — три місяці — й не попався до неї в лабети. Я був за кондуктора".

Оце на такій залізниці я мав працювати. Та все це дрібниці проти того, що він розказав мені далі. Залізниця піднімається від Дюрана по Чімборасо на дванадцять тисяч футів над рівнем моря і спускається на десять тисяч футів до Кіто по той бік хребта. Там так небезпечно, що

поїзди вночі не ходять. На ніч пасажирам доводиться сходити з поїзда й ночувати в якому-небудь містечку по дорозі, а поїзд тим часом чекає до світанку. І кожен поїзд супроводила охорона з еквадорських солдатів, а це було найнебезпечніше від усього. Вони мали захищати поїзну обслугу, та тільки-но починалася біда, як вони хапали гвинтівки й приставали до юрби. Бачте, тільки-но станеться аварія, спіготи відразу ж кричать: "Бий грінго!" Вони завжди так і робили: вбивали поїзну обслугу і тих пасажирів-грінго, котрим пощастило врятуватися при катастрофі. Ось яка в них арифметика, я ж казав вам, — зовсім не така, як у нас.

І чорти б його батькові! Не минуло й дня, як я переконався, що колишній кондуктор не брехав. Було це в Дюрані. Я мав водити поїзди на першій дільниці і збирався вирушити туди наступного ранку, бо в той кінець, до Кіто, поїзди ходили тільки раз на добу. Того ж таки дня, години о четвертій, висаджено в повітря казани на "Губернаторові Генкоку", і він потонув біля самих доків на глибині шістдесят футів. То був великий пором, що перевозив через річку залізничних пасажирів до Гваякіля. Тяжке то було нещастя, та спричинилося воно до ще тяжчих наслідків. О пів на п'яту почали прибувати переповнені поїзди. День був святковий, і юрби людей, що їздили з Гваякіля на екскурсії в гори, тепер поверталися назад.

І цей натовп — тисяч п'ять люду — хотів дістатися на другий берег, а пором був на дні річки, і не наша то була вина. Та за спіготською арифметикою — винні були ми. "Бий грінго!" — заволав хтось із натовпу. І закрутилася веремія. Більшість з нас кинулася тікати на відчай душі. Я мчав за головним механіком з його дитям на руках до паровозів, що ось-ось мали рушати. Бачте, коли там зчиняється безладдя, насамперед доводиться рятувати паровози, бо без них залізниця стала б. З півдесятка дружин американців і стільки ж дітей причаїлися разом з нами на підлозі паровозних будок, коли паровози рушили. А еквадорські солдати, що мали боронити наше життя й майно, почали стріляти по нас з гвинтівок і випустили добрих тисячу набоїв, поки ми вибралися на недосяжну відстань.

Ми заночували в горах і повернулися тільки наступного дня, щоб дати всьому лад. І було ж коло чого поратися! Платформи, товарні й пасажирські вагони, старі маневрові паровози, навіть ручні дрезини — геть усе юрба спіготів поспихала з доків на "Губернатора Генкока", що лежав на глибині шістдесят футів. Вони спалили депо, підпалили бункер з вугіллям і все потрощили в ремонтних майстернях. Та ще й треба було незагайно поховати трьох наших хлопців, яких вони вбили. Така-бо там спека!

Джуліан Джонс помовчав яку часину, через плече позираючи на розгніване обличчя дружини, що дивилася просто перед себе.

— Я не забув про самородок, — запевнив він мене.

— Ні про безсоромницю! — гарикнула жіночка, звертаючись, либонь, до болотяних курочок, що хлюпотіли собі на поверхні лагуни.

— Я вже підходжу до розповіді про самородок...

— Ні для чого було тобі лишатися в отій згубній країні! — гарикнула дружина вже на нього.

— Годі-бо, Саро, — благально промовив він. — Це ж задля тебе я там працював. — І він пояснив мені: — Ризик був великий, але ж і платили добре. Бували місяці, коли я заробляв до п'ятисот доларів. А Сара чекала на мене в Небрасці...

— Ми вже два роки були заручені, — поскаржилася вона Вежі Коштовностей.

— А що можна було зробити, коли був тоді страйк їя потрапив до чорного списку та ще й заслаб на тиф у Австралії? — вів далі Джонс. — А на цій залізниці мені щастило. Гай-гай, я знав хлопців — тільки-но із Штатів і вже дуба врізав, декотрий і тижня не прослуживши. Якщо

хвороба чи залізниця не вхопить, то спіготи порішать. Але мені, мабуть, не судилося вмерти навіть тоді, коли я пустив паровоз на самісіньке дно розмиву завглибшки в сорок футів. Я втратив кочегара, а кондукторові й начальникові рухомого складу — він їхав до Дюрана зустрічати свою наречену — спіготи постинали голови й понастромляли на палі. А я лежав собі нишком, закопавшись, як жук, у вугілля на тендері (вони думали, що я втік до лісу), лежав там день і ніч, аж поки все вщухло. Еге ж, мені таки щастило. Найгірше, що зі мною трапилося, — так це одного разу я застудився, а то ще у мене був вискочив карбункул. Але інші! Вони мерли, як мухи, — від жовтої лихоманки, від запалення легенів, від отих спіготів, від залізниці. І ні з ким я не встигав подружити — просто біда! Тільки оце з одним заприятелюєш, а він тут тобі й помре, і так усі, крім кочегара Ендрюса, та й той з глузду з'їхав.

Робота в мене йшла добре від самого початку, жив я в Кіто — найняв там будиночок із саману, вкритий іспанською черепицею. А зі спіготами у мене особливих непорозумінь не бувало. Чого б ото не дозволити їм зайцем їздити на тендері або на скотоскиді перед паровозом? Щоб я зганяв їх? Та ні в світі! Я добре запам'ятав, що після того як Джек Гарріс прогнав одну їхню компанію, я muy pronto[28] потрапив на його похорон.

— Кажи по-англійському! — гарикнула на нього жіночка.

— Сара просто не терпить, як я розмовляю іспанською мовою, — вибачився він. — Це так діє їй на нерви, що я обіцяв ніколи вже не говорити по-іспанському. Так от, кажу, все йшло, як по маслу, я вже й гроші збирав, щоб вернутись до Небраски й одружитися з Сарою, коли це випало мені запізнати Вану...

— Безсоромницю, — просичала Сара.

— Годі-бо, Саро, — благально мовив її велетень чоловік. — Я ж повинен згадати про неї, а то як же мені розповісти про самородок? Сталося це тієї ночі, коли я вів паровоза — не поїзда, а саме паровоза —

до Амато, миль за тридцять від Кіто. Сет Менерс кочегарив у мене. Я готував його на машиніста, тим-то дозволив йому вести паровоза, а сам сів на його місце й задумався про Сару. Я щойно перед тим одержав був від неї листа; вона, як завжди, просила мене повернутися і, як завжди, натякала на небезпеки, що чигають на нежонатого чоловіка в країні, де повно сеньйорит і фанданго. Господи! Якби тільки вона могла їх бачити! Чисті страховидла, та й годі! Обличчя намащені білим, наче у мертвяків, а губи червоні, як… як оте, що я помагав прибирати після аварії з поїздом.

Стояла чудова квітнева ніч, вітерець ані подихав, і величезне кружало місяця сяяло саме над вершиною Чімборасо. Ото горище! Колія оперізувала цю гору на висоті дванадцять тисяч футів над рівнем моря, а до верху було ще добрих десять тисяч футів.

Я, либонь, задрімав собі, коли Сет вів паровоза; аж раптом він як загальмує, — я мало у вікно не вилетів.

"Що за…" — почав був я, а Сет промовив: "От нечиста сила!" — коли ми придивилися до того, що було на полотні. І Сет таки мав слушність. Там стояла дівчина-індіянка; а вже, повірте мені, індіяни — це вам не спіготи, ані-ні. Сет якось спромігся зупинити паровоза футів за двадцять від неї, а ми ж котилися з гори, аж свистіло! Але дівчина… вона…

Я завважив, що місіс Джонс уся якось напружилася, хоч і не зводила свого недоброго погляду з двох болотяних курочок, що плавали між мілин у лагуні.

— Безсоромниця, — люто просичала вона.

Від її сичання Джонс ніби затну вся був, але відразу ж повів мову далі.

— Дівчина була висока на зріст, тоненька й стрункa, — знаєте, такого типу, — її чорне напрочуд довге волосся було розпущене по спині… Вона стояла, анітрішечки не злякана, і розпростерла руки, щоб спинити паровоз. На ній було якесь легеньке вбрання — не з тканини, а з м'якої лискучої шкури плямистого оцелота. І нічого більше на собі вона не мала…

— Безсоромниця, — чмихнула місіс Джонс.

Але Джонс вів далі, удаючи, ніби нічого не помітив.

— "Ну й спосіб же зупиняти паровоза!" — поскаржився я Сетові, спускаючись на полотно. Я обійшов локомотив і наблизився до дівчини. І що ж ви думаєте? Очі в неї були міцно заплющені! Вона так тремтіла, що це було видно навіть при місяці. Та й стояла ж вона боса.

"Що сталося?" — спитав я не дуже-то й лагідно. Вона здригнулася, либонь, приходячи до тями, і розплющила очі. Оце так очі! Великі, чорні, гарнющі. Та й сама дівчина… хоч з лиця воду пий, їй-бо.

— Безсоромниця! — Зачувши це сичання, дві болотні курочки знялися й відлетіли на кілька футів. Та Джонс тримав себе в руках і навіть оком не моргнув.

— "Навіщо ти спинила паровоза?" — спитав я по-іспанському. Вона — ані слова у відповідь. Тільки подивилася на мене, потім на паровоз, що стояв і пахкав, і залилася сльозами, а це, що не кажіть, поводження незвичайне для індіянки.

"Якщо ти отак думала їхати, — напався я на неї цього разу спіготською говіркою, трохи, як кажуть, відмінною від чистої іспанської мови, — то тебе розчавило б скотоскидом і ліхтарем, і мій кочегар мусив би зчищати тебе скребачкою".

По-спіготському я розмовляв не так, щоб хвалитись, але все-таки я побачив, що вона мене зрозуміла, хоч нічого й не сказала, тільки похитала головою. Ну, але ж і дівчина, хоч з лиця воду пий…

Я тривожно глянув на місіс Джонс; вона, певно, помітила це крайчиком ока, бо пробурмотіла:

— Якби не гарна, то хіба взяв би він її собі в дім, гадаєте?

— Годі-бо, Саро, — запротестував він. — І зовсім воно не так. Нехай я вже сам усе розкажу… Ну, а тоді Сет як зарепетує до мене: "То що ж, до ранку тут стоятимем?"

"Ходи-но сюди, — кажу я дівчині, — лізь у будку. Та гляди, як удруге захочеш проїхатися, не спиняй паровоза поміж станціями".

Вона пішла за мною, та коли, біля підніжки я обернувся, щоб допомогти їй вилізти, — дівчини як не було. Я знову пройшов наперед — ніде нема. Вгорі й унизу стрімкі скелі, а вздовж полотна на сто футів видно — теж нікого нема. І тут я примітив її — вона зіщулилась і притулилася до самого скотоскида, і так близько, що я мало не наступив на неї. Якби ми рушили, то вмить переїхали б її. Це було так безглуздо, що я ніяк не міг збагнути, чого вона хоче. Надумала вкоротити собі віку, чи що? Я схопив її за руку й не дуже чемно змусив підвестися. І вона слухняно пішла за мною. Жінки розуміють, коли чоловікові не до жартів.

Я перевів погляд з цього Голіафа на його малесеньку дружину з очима, як у пташки, і подумав собі, чи пробував він хоч раз показати їй, що йому не до жартів.

— Сет спершу затявся, але я увіпхнув її до будки й посадив коло себе.

— А Сет, певне, взявся вести паровоза, — зауважила місіс Джонс.

— Та ж я навчав його, хіба ні? — заперечив Джонс. — Так ми доїхали до А мато. Всю дорогу вона ані пари з уст, а тільки-по паровоз спинився, як вона стрибнула на землю і щезла. Отак-то. І спасибі не сказала. Ні слова.

Але другого ранку, коли ми збирались вертатися до Кіто з десятком платформ із рейками, вона тут як уродилася — чекав на нас у будці; і тепер я побачив, що вона куди гарніша, ніж здалося мені вночі.

"Еге, вона, бач, тебе вподобала", — усміхнувся Сет. І воно ніби й справді. Вона стояла й дивилася на мене... на нас... як от дивиться вірний пес, якого люблять: ви зловили його, коли він уминав кільце ковбаски, та він знає, що і вам рука не здійметься на нього. "Забирайся звідси! — кажу їй, — pronto!" (Місіс Джонс нагадала про свою присутність, здригнувшись від іспанського слова). Бачиш, Саро, мені вона була ні до чого, принаймні спочатку.

Місіс Джонс випросталася. Губи її заворушилися беззвучно, та я знав, яке слово вона вимовила.

— А найгірше дошкуляло мені Сетове кепкування. "Так просто її не спекаєшся, — сказав він. — Адже ти врятував їй життя". — "Не я, — відрубав я гостро, — а ти". — "Але вона думає, що ти, в тім-то й річ, — знову напосівся він. — Тепер вона належить тобі. Такий звичай у цій країні, ти ж і сам знаєш".

— Варварський, — промовила місіс Джонс, і хоч вона невідривно дивилася на Вежу Коштовностей, я розумів, що це зауваження стосувалося аж ніяк не архітектурного стилю вежі.

— "Вона прийшла доглядати твої покої", — осміхнувся Сет. Я не заважав йому базікати, зате потім змусив так швидко підкидати вугілля, що йому ніколи було молоти язиком. Отож-бо слухайте: коли дісталися ми до того місця, де я підібрав її, і я спинив поїзд, щоб її висадити, вона

— геп навколішки, міцно обхопила мої коліна руками і плаче — аж заливається над моїми черевиками. І що мені було робити?

Ані найменшого поруху не помітив я у місіс Джонс, проте все її єство так і волало: вона-то вже певно знає, що зробила б на його місці.

— Та щойно прибули ми в Кіто, як вона повелася так, як і раніше — щезла. Сара не вірить, коли я кажу, що зітхнув полегшено, спекавшись її. Але де там! Прийшов я до своєї саманної домівки й упорав добрячий обід, що приготувала моя куховарка. Вона була напівспіготка й напівіндіянка і звалася Палома. Хіба ж я не казав тобі, Саро, що вона була старіша від баби й скидалася більше на сову, аніж на голубку? Мені гидко було їсти, коли вона крутилася перед очима. Але робила вона все до ладу, а що вже базарювала, то дешевше від неї не купиш.

Того ж дня, виспавшись добре по обіді, кого я побачив на кухні? Та ту ж таки кляту дівчину-індіянку! Розташувалася, наче в себе вдома! А Палома присіла біля неї навпочіпки і розтирає їй ноги та коліна, наче від ревматизму, — хоч у дівчини зовсім його не було, я ж бачив, як вона ходить, — ще й мугиче в такт своїм рухам якусь чудернацьку пісеньку. Тут я на них як напався! Сара знає, я не терплю у себе в хаті жінок — себто молодих, неодружених жінок. Та ба! Стара Палома заступилася за індіянку і сказала, що коли дівчина піде, то й вона піде. І обізвала мене таким дурнем, що англійською мовою, того й не перекажеш. Тобі, Саро, сподобалася б іспанська мова — там такі міцні вирази, аж куди! І стара Палома теж сподобалася б. Добра вона була жінка, дарма що жодного зуба в неї не лишилося, а її обличчя могло в зародку зіпсувати апетит найздоровішому чоловікові.

Я здався. Мусив здатись. Стара Палома так ніколи й не сказала, чого вона розпиналася за дівчину; вона сказала тільки, що їй потрібна Ванина поміч по господарству (хоч то зовсім і не правда була). А втім, Вана була спокійна дівчина, ніколи не заважала, ніде не тинялася. Сиділа собі в хаті, базікала з Паломою, допомагала їй поратись. Та невдовзі почав я примічати, що вона боїться чогось. Коли хто до мене завітає, — а хлопці

часом заходили погомоніти чи в педро зіграти, — вона було гляне так тривожно, що боляче за неї стане. Я спробував випитати у Паломи, чого журиться дівчина, але стара Палома тільки прибрала врочистого вигляду й похитала головою, неначе всі чорти з пекла мали нагрянути до нас.

І ось одного разу до Вани завітав гість. Я щойно повернувся з поїздки і проводив день з Ваною — треба ж було бути люб'язним, навіть якщо вона сама причепилася до мене й прийшла в мій дім жити, — коли це бачу: якийсь дивний вираз з'явився у неї в очах. На порозі стояв індіянський хлопчина. Він був схожий на неї, але молодший і тендітніший. Вана повела його на кухню, і там, мабуть, відбулася між ними поважна розмова, бо хлопець пішов, як уже зовсім смеркло. Протягом тижня він приходив ще раз, але мене тоді не було вдома. Коли я повернувся, Палома тицьнула мені в руку чималенький самородок, по який Вана посилала хлопця. Ця клята штука важила цілих два фунти і варта була більш, як п'ятсот доларів. Палома пояснила, що Вана хоче, аби я взяв самородок як платню за її харчування. І я мусив узяти його заради спокою в хаті.

Збігло чимало часу, а тоді прийшов ще один гість. Ми саме сиділи біля вогню…

— Він і безсоромниця, — мовила місіс Джонс.

— І Палома, — додав Джонс поспіхом.

— Він, його куховарка і його покоївка сиділи біля вогню, — спростувала вона.

— О, це правда, Вана таки дуже мене вподобала, — сміливо заявив він і тут-таки додав з осторогою: — Дужче навіть, ніж слід було б, зважаючи на мою байдужість до неї.

Отож, як я вже казав, прийшов до неї ще один гість. Це був худий, високий, сивий індіянин, а ніс у нього — що той дзьоб у орла. Він увійшов, навіть не постукавши. У Вани вихопився тихий крик — щось неначе глухий зойк чи стогін; вона і впала переді мною навколішки і дивиться на мене так благально, мов олениця, а на нього — мов та олениця, що її ось-ось мають убити, а вона вмирати не хоче. Потім якусь хвилю, що здалася вічністю, вона і старий індіянин дивилися одне на одного. Палома перша заговорила, очевидно, його говіркою, бо він їй відповів. А тримався він так велично, наче якийсь могутній володар, їй-бо! Паломі тремтіли старечі коліна, і вона скулилася перед ним, як собака. І все це в моїм власнім домі! Я витурив би його в тришия, тільки вже дуже він був старий.

І речі говорив він Вані дуже страшні, як і його вигляд. Сказати б, він просто плював у неї словами. А Палома все скімлила та встрявала в розмову, аж доки не сказала щось так доречно, що лице в старого полагідніло. Він навіть зволив глянути на мене і випалив якесь запитання Вані. Вана понурила голову, зніяковіла й зашарілася, а потім відповіла одним словом і похитала головою. І тоді старий, звісна річ, круто повернувся й подався геть. Я гадаю, вона сказала "ні".

Після цього якийсь час Вана, побачивши мене, щоразу бентежилася. Тоді вона все сиділа на кухні. Але згодом почала знову з'являтися у великій кімнаті. Вона ще дуже соромилася, проте її величезні очі невідривно стежили за мною.

— Безсоромниця! — виразно почули ми. Та і Джуліан Джонс, і я вже призвичаїлися до цього.

— Як на правду, то я й сам неабияк зацікавився — о, зовсім не так, як думає про це Сара. Отой самородок у два фунти ніяк не виходив мені з голови. Якби Вана показала мені, звідки він, я міг би попрощатися з залізницею і подався б щодуху в місця благодатні, тобто в Небраску до Сари.

Але тоді як закрутиться веремія!.. І все випадковість. Я одержав листа з Вісконсіну. Померла моя тітка Еліза й лишила мені свою велику ферму. Я аж скрикнув з радощів, коли прочитав про це, хоч краще мені було стриматися, бо опісля суди й адвокати так обібрали мене, що від спадщини й цента не лишилося, та ще й досі я поступово сплачую борг.

Проте тоді я цього не знав, отож і почав готуватися до від'їзду в благословенний паш край. Палома захворіла, а Вана проливала сльози. "Не їдь! Не їдь!" — завела вона пісню. Але я попередив начальство, що кидаю роботу, і написав Сарі листа — правда ж, Саро?

Того вечора Вана сиділа біля груби, як на похороні, і тут її вперше справді прорвало.

"Не їдь! — каже вона мені, а стара Палома й собі підтакує головою. — Я покажу тобі, де мій брат дістав самородка, якщо ти не поїдеш". — "Запізно", — сказав я. І пояснив, чому саме.

— Розказав їй, що я чекаю на тебе в Небрасці,— зауважила місіс Джонс холодним, байдужим тоном.

— Та ну-бо, Саро, навіщо ж завдавати горя бідній індіанській дівчині? Звичайно, я не сказав цього. Отож вони з Паломою поговорили про щось по-індіянському, а потім Вана каже: "Якщо ти залишишся, я покажу тобі найбільшого самородка, батька всіх інших самородків". — "Який він завбільшки? — питаю я. — Отакий, як я, буде?" Вона засміялася. "Більший за тебе, — відказує, — куди більший". — "Таких не буває", — заперечую я. Але вона запевнила, що сама бачила, і Палома підтвердила її слова. Послухати їх, то в самому тому самородку золота на мільйони. Щодо Паломи, то вона ніколи не бачила його, а тільки чула про нього. Це була таємниця племені, якої їй не довіряли, бо вона була тільки напівіндіянка.

Джуліан Джонс замовк і глибоко зітхнув.

— І вони вмовляли мене доти, доки я не спокусився на…

— Безсоромницю! — принагідно вкинула місіс Джонс з пташиним зухвальством.

— Ні, на самородок. Завдяки фермі тітки Елізи я був досить багатий, щоб кинути роботу на залізниці, але не досить багатий, щоб одвернутись від великих грошей… і я просто не міг не повірити цим жінкам. Ще б пак! Я ж міг би стати другим Вандербілтом чи Морганом. Ось про що я думав. І я почав допитуватись у Вани. Проте вона не піддавалася. "Підеш зі мною, — сказала вона. — За два тижні ми повернемось і принесемо стільки золота, скільки здужаємо донести". — "Візьмемо з собою віслюка або й кількох", — запропонував я. Але цього не можна було робити. І Палома визнала її слушність. Це було дуже небезпечно. Адже індіяни могли нас спіймати.

Ми вирушили вдвох, коли настали місячні ночі. Йшли ми тільки вночі, а вдень відпочивали. Вана не дозволяла мені розводити багаття, і я страх як потерпав без кави. Ми забралися у височенні гори головних Андів, де на одному перевалі сніговиця завдала нам чимало клопоту; дівчина знала всі стежки, але хоч ми й не гаяли часу, все одно добиралися туди цілий тиждень. Мавши з собою кишеньковий компас, я примічав загальний напрямок. А мені тільки й треба було, що загальний напрямок, аби вдруге туди дістатися, до того шпиля. Його не можна не впізнати. Другого такого нема на світі. Тепер я вам не скажу, якої саме він форми, та коли ми з вами вирушимо туди з Кіто, я приведу вас прямісінько до нього.

Нелегко на ту гору видиратися, і нема такого чоловіка, що зміг би видертися поночі. Довелося нам дряпатися при денному світлі, а вершини ми досягли, коли сонце вже зайшло. Еге, я міг би не одну годину розповідати, як видиралися ми на гору, але не буду. Вершина була рівна, як більярдний стіл, щось із чверть акра площею і майже без снігу. Вона казала мені, що тут завжди дмуть сильні вітри і вони змітають сніг.

Ми зовсім захекалися, і від розрідженого повітря в голові мені так паморочилося, аж я мусив лягти. Згодом, коли зійшов місяць, я подався роздивлятися довкола, що не забрало багато часу. Ніде я анічогісінько не примітив, що скидалося б на золото, ним навіть і не пахло. А коли я спитав Вану, вона тільки засміялася й заплескала в долоні. Тим часом гірська хвороба добряче далася мені взнаки, і я сів на великий камінь перечекати, поки все пройде.

"Ну, годі, — сказав я, коли мені полегшало. — Кинь пустувати і скажи, де той самородок". — "Зараз він ближче до тебе, ніж будь-коли буду я, — відповіла вона, і в її величезних очах зринув смуток. — Усі ви, грінго, однакові. Тільки золото вабить ваше серце, а жінка для вас пусте".

Я нічого не відказав. Не час тоді був розповідати їй про Сару. Вана, немов угамувавши свій смуток, давай сміятися й дрочити мене. "Ну, як він тобі, до вподоби?" — спитала вона. "Хто?" — "Самородок, на якому ти вмостився".

Я підскочив, наче сидів на розпеченій плиті. Але то була всього лишень каменюка. Серце мені впало. Або вона зовсім з глузду зсунулась, або така в неї манера жартувати. Аж воно — не те й не друге. Вона дала мені топірець і звеліла рубонути той камінь; я так і зробив, раз, а тоді ще й ще, і за кожним ударом відскакували жовті відламки. Вий мене сила божа, то було золото! Весь той триклятий валун!

Джонс несподівано підвівся на весь зріст і, обернувшись лицем на південь, простяг свої довгі руки. Цей рух нагнав страху на лебедя, що дружелюбно наблизився до нас, сподіваючись на поживу. Він так раптово відступив, що наскочив на гладку стару леді, яка вереснула й упустила торбинку з фісташками. Джонс сів і повів мову далі:

— Золото, — запевняю вас, суцільне золото, і таке чисте й м'яке, що я відколював від нього цілі шматки. Воно було покрите якоюсь водонепроникною фарбою, чи то смоляним лаком, чи то ще чимось. Не дивно, що я взяв його за камінь. Він був футів з десять завдовжки, добрих футів п'ять завгрубшки і з обох боків звужувався, як яйце. Ось гляньте-но!

Він витяг з кишені шкіряний футляр, відкрив і вийняв якусь річ у промащеному цигарковому папері. Розгорнувши його, він поклав мені на долоню шматок чистого м'якого золота завбільшки з десятидоларову монету. З одного боку я помітив залишки якоїсь сірої фарби.

— Я відколов його від самородка, — провадив Джонс далі, загортаючи золото в папір і ховаючи до футляра. — І то щастя, що я встиг покласти його до кишені! Бо раптом з-за моєї спини почувся голосний звук, — як на мене, то радше крякання, аніж слово. І тоді вихопився отой худий старий індіянин з орлячим дзьобом, що був приходив до нас одного вечора. А з ним чи не тридцятеро індіян — усе молоді й стрункі хлопці.

Вана впала на землю й заскиглила, але я сказав їй: "Встань і помирися з ними заради мене". — "Ні-ні! — вигукнула вона. — Це смерть. Прощай, amigo..."

Тоді місіс Джонс здригнулася, а її чоловік на хвильку урвав свою розповідь.

"Ну, то вставай і бийся разом зі мною", — сказав я. І вона почала битися. Там, на самій верховині світу, вона дряиалася й кусалася, мов та кішка. Та й я не відставав, хоч у мене нічого не було, крім топірця та довгих рук. Але індіян було забагато для мене, та й ні до чого було мені прихилитися, щоб мати захисток зі спини. Коли я прийшов до тями після того, як вони стукнули мене по голові — ось помацайте тут...

Скинувши капелюха, Джуліан Джонс провів пучками моїх пальців крізь копицю свого білявого волосся, доки вони не натрапили на заглибину. Вона була не менш як три дюйми завдовжки і вгиналася в самісіньку кістку черепа.

— Отож коли я прийшов до тями, Вана лежала розпростерта на самородку, а старий дзьобатий індіянин урочисто щось белькотав над нею, неначе виконував якийсь релігійний обряд. В руці він мав кам'яного ножа — знаєте, така тонка гостра скалка, наче з вулканічного скла, з нього ж вони роблять і вістря для стріл. Я не міг і рукою ворухнути, бо мене тримали, та й я дуже знесилився. А втім, так чи інак, а той кам'яний ніж таки доконав її, мене ж вони навіть не зволили вбивати там, на шпилі своєї священної гори. Просто скинули відти, мов те падло.

Але й хижим птахам я не дістався. І досі мені в пам'ятку місячне світло, що осявало всі ті снігові шпилі, коли я летів униз. Еге ж, добродію, ото б я впав на глибину п'ятсот футів. Тільки ж не долетів я, а потрапив у велетенський сніговий замет в розпадині скелі. І коли я очунявся (минула, певно, не одна година, бо був уже білий день, коли я знов побачив сонце), то опинився в сніговій печері чи тунелі, що його вимила тала вода, збігаючи схилом. А ©горі скеля нависала якраз над тим місцем, де я впав. Якихось кілька футів убік — і я полетів би далі вниз. То було справжнісіньке чудо, не інакше.

Але я дорого заплатив за це. Збігло років два з гаком, поки я пригадав усе, що тоді сталося. Я тямив лише, що звуть мене Джуліан Джонс, і що під час великого страйку я потрапив до чорних списків, і що вже вдома одружився з Сарою. Ото й усе. А що було між цими подіями — анічогісінько не пам'ятав, і коли Сара заводила про те мову, мені починала боліти голова. Я хочу сказати, що в голові в мене щось розладналося, і я розумів це.

І ось якось, уже на фермі її батька в Небрасці, сиджу я місячного вечора на ґанку, а Сара підійшла й тиць мені в руку оцей уламок золота. Виявляється, вона тільки-но знайшла його за розірваною підбійкою

валізи, яку я привіз із собою з Еквадору, — а я ж бо два роки навіть гадки не мав, що був у Еквадорі чи в Австралії, — нічогісінько я не пам'ятав. Тож сиджу я й розглядаю цей уламок при місячному світлі, повертаю його і так і сяк, та міркую собі, що воно таке й звідки взялося, коли це раптом щось ніби тріснуло у мене в голові, немов зрушилося, і тоді враз я побачив Вану, розпростерту на тому величезному самородку, і старого дзьобатого індіянина, як той замахнувся ножем, і... все-все. Тобто все, що трапилося, відколи я виїхав з Небраски, і до того часу, коли я виповз на денне світло з-під снігу, бувши зіпхнутий з вершини гори. Але все, що сталося опісля, я й тоді не пригадав. Коли Сара сказала мені, що я — її чоловік, я й слухати не хотів. Довелось їй покликати всю свою рідню і священика, котрий вінчав нас, щоб переконати мене.

Пізніше я написав Сетові Менерсу. Залізниця ще не доконала його, і він допоміг мені заповнити чимало прогалин. Я покажу вам його листи. Вони у мене в готелі. Одного дня, писав Сет, коли він їхав черговим рейсом, я виповз на колію. Я не стояв на ногах, а тільки повз. Спершу він подумав, що то теля чи здоровенний собака. В мені не лишилося нічого від людини, писав він, і я не впізнав його й узагалі нічого не впізнавав. Наскільки я розумію, минуло десять днів між тими подіями на вершині гори і часом, коли Сет підібрав мене. Чим я харчувався — не зпаю. Може, й зовсім нічим. А потім — лікарі в Кіто і Палома, що ходила коло мене (отож вона, мабуть, і поклала цей уламок золота мені до валізи), аж поки не виявилося, що я без клепки в голові, і залізниця вирядила мене назад до Небраски. Отак принаймні писав мені Сет. А сам я нічого не пам'ятаю. Та Сара знав. Вона листувалася з правлінням залізниці до того, як мене посадовили на пароплав.

Місіс Джонс ствердно кивнула на його слова, зітхнула і дала зрозуміти, що їй страх як кортить піти.

— З тієї пори я не можу працювати, — провадив далі її чоловік. — І ніяк не придумаю, як би мені повернутися по той здоровенний самородок. Сара-то має гроші, але ж вона жодного цента не хоче дати...

— Він більше не поїде до тієї країни, — відрубала вона.

— Та ну-бо, Саро, Вана ж померла, ти знаєш, — запротестував Джуліан Джонс.

— Нічого я не знаю і знати не хочу, — рішуче заявила вона. — Я знаю тільки, що та країна — не для жонатого.

Вона міцно стулила губи й утупила невидющий погляд у той бік, де надвечірнє сонце вже запалювало призахідну заграву. Якусь мить я дивився на її обличчя — біле, пухке, дрібне й невблаганне, — і мені стало ясно, що цієї жінки не схитнути.

— А як ви гадаєте, звідки взялася там така брила золота? — запитав я Джуліана Джонса. — Золотий метеор упав з неба, чи що?

— Зовсім ні. — Він похитав головою. — Його винесли туди індіяни.

— На таку гору?! Таких розмірів і такої величезної ваги? — заперечив я.

— Це дуже просто, — посміхнувся він. — Я й сам не раз мізкував над цим, коли до мене повернулася пам'ять. "Та в який же в чорта спосіб..." — почну я бувало, а тоді цілі години гадаю на всі боки. А коли, нарешті, знайшов відповідь, то відчув себе чистим йолопом — так воно все просто.

Він помовчав трохи й додав:

— Вони й не виносили.

— Але ж ви щойно сказали, що винесли.

— І так, і ні, — загадково відповів він. — Звичайно, вони не несли на гору той велетень самородок. Вони винесли тільки те, з чого він складався.

Він зачекав, доки не помітив з мого обличчя, що я починаю розуміти.

— А потім, звичайно, вони розтопили все золото, чи то зварили його, чи розплавили в один шматок. Ви, певно, знаєте, що перші іспанці, які висадилися там із своїм ватажком Пісарро[29], були банда грабіжників та урвиголів. Вони пронеслися через усю країну, мов та чума, і вирізували індіян, як худобу. Бачте, в індіян золота було до гибелі. Так от, чого іспанці не забрали, те індіяни — ті, котрі вижили, — сховали на тій горі, стопивши в одну величезну брилу, яка й досі там чекав на мене... і на вас, якщо ви схочете поїхати зі мною.

Однак моє знайомство з Джуліаном Джонсом там, біля лагуни перед Палацом мистецтв, і скінчилося. Коли я дав згоду фінансувати експедицію, він пообіцяв прийти наступного ранку до мене в готель з листами від Сета Менерса й від залізничного правління, щоб остаточно про все домовитись. Але він не прийшов. Того вечора я подзвонив до пього в готель, і клерк повідомив мені, що містер Джуліан Джонс з дружиною виїхали ще вдень, забравши свої речі.

Чи то місіс Джонс поспіхом відвезла його й сховала в Небрасці? Пам'ятаю, що, коли ми прощалися, в її посмішці було щось подібне до підступного самовдоволення мудрої Монни Лізи.

ЯК АРГОНАВТИ В ДАВНИНУ

Влітку 1897 року неспокій оселився в домі Тарвотерів. Старого Тарвотера, що ось уже з десяток років, здавалося, зовсім заспокоївся і скорився своїй долі, раптом знову наче ґедзь укусив. Цього разу це була клондайкська гарячка[30]. За перший і незмінний симптом таких приступів правила у нього пісня. Співав він завжди ту саму пісню, хоч

пам'ятав з неї лише перший куплет, та й з того забув один рядок. І вся родина вже знала, що ноги йому так і сверблять, а мозок точить невідступна маячна ідея, коли він хрипким тріскуватим фальцетом заводив:

Як аргонавти[31] в давнину.

Пливем шляхом тяжким,

Тум-тум, тум-тум, тум-тум, тум-тум,

За Руном Золотим.

Десять років перед тим він завів свій гімн, що його співав на мотив "Слава в вишніх богу", коли схопив патагонську золоту гарячку[32]. Численна родина гуртом напосіла на нього, та не так легко було вгамувати старого. Коли всі спроби похитнути його рішучість зазнали невдачі, рідня наслала на нього адвокатів, погрожуючи встановити над ним опіку, а самого його запроторити до божевільні — захід цілком слушний щодо людини, яка чверть століття тому процвиндрила в ризикових спекуляціях величезні володіння в Каліфорнії, окрім якихось жалюгідних десяти акрів, і яка відтоді не виявила найменшої ділової кмітливості.

Погроза вдатися до адвокатів вплинула на Джона Тарвотера, як добрий гірчичник, бо саме через панів адвокатів, у чому він був глибоко певний, просторі тарвотерські землі спливли йому з рук. Тож не дивно, що під час патагопської гарячки вистачило самого натяку на такий сильно діючий засіб, щоб його вилікувати. Старий швидко одужав від гарячки і погодився не їхати до Патагонії, довівши тим самим, що він при здоровому розумі.

Але невдовзі виявилося, що старий таки насправді несповна розуму, коли він без ніякого прохання передав дарчим записом власній родині

свої десять акрів землі, води, будинок, стайню та інші надвірні будівлі. До цього він докинув ще вісімсот доларів, які довго зберігав у банку, — рештки своїх колишніх багатств. Однак тепер рідня не вважала за потрібне замикати його до божевільні, бо тоді дарчий запис неминуче втратив би законну силу.

— Старий щось ніби сердиться, — сказала його старша дочка Мері, сама вже бабуся, коли батько кинув палити.

Собі він залишив тільки пару старих шкап, візок і свою окрему кімнату в людному домі. Далі він заявив, що не хоче нікого з дітей обтяжувати, і взявся возити пошту двічі на тиждень з Келтервіла через гору Тарвотер до Олд-Алмадена, де в гористій скотарській околиці була ртутна копальня. На своїх стареньких шкапах він насилу встигав двічі за тиждень з'їздити туди й назад. Та проте за десять років, чи то дощ чи година, не було випадку, щоб він пропустив рейс. Так само ні разу не забув він заплатити Мері за своє харчування. На цій платні він наполіг, одужавши після патагонської гарячки, і платив завжди справно, хоч і мусив задля цього відмовитися від тютюну.

— Еге ж! — з думками своїми старий звірявся тільки трухлявому колесу старого водяного млина, якого що сам поставив з доброго дерева і на якому молов пшеницю для перших поселенців. — їм ніколи не запроторити мене до богадільні, поки я сам заробляю на шматок хліба. А що в мене тепер ані цента в кишені, то й ніякий шах рай-адвокат на мою душу не поласиться.

І от саме за ці вельми розумні вчинки Джона Тарвотера стали вважати мало не божевільним!

Вперше заспівав він "Як аргонавти в давнину" у 1849 році, коли двадцятидвохлітнім юнаком захворів на каліфорнійську гарячку[33], спродав двісті сорок акрів землі у Мічігані, сорок з них уже

розкорчованих, купив на ті гроші чотири пари волів та фургон і рушив через прерії.

— Біля Форту Гол ми розділилися: частина переселенців повернула на північ до Орегону, а ми подалися на південь, до Каліфорнії, — так він завжди закінчував розповідь про цей виснажливий перехід. — А в долині Сакраменто ми з Білом Пінгом ловили арканом грізлі в чагарниках Каш-слу.

Багато років він візникував і промивав золото, аж поки на свою пайку від копальні Мерсед не задовольнив успадкований від батьків і притаманний часові голод на землю, оселившись в окрузі Сономі.

І всі ці десять років, розвозячи пошту в Тарвотеровій околиці, вгору Тарвотеровою долиною, через гору Тарвотер, — більшість-бо цієї землі належала колись йому, — він мріяв повернути її собі перше, ніж ляже в домовину. І ось тепер, випроставши зігнуту роками високу худорляву постать, з гарячковим вогником в маленьких, близько посаджених очах, він знову затягнув свою давню пісню.

— Он іде — чуєте, як виводить! — сказав Вільям Тарвотер.

— Та в нього не всі дома! — засміявся Гаріс Топінг, поденник, чоловік Енні Тарвотер і батько її дев'яти дітей.

Двері на кухню відчинилися, і на поріг ступив старий — він ходив дати коням корму. Пісня урвалася у нього на вустах. Але Мері вже й до цього була роздратована, бо спекла собі руку, та ще й онук заслаб на живіт, хоч коров'яче молоко для нього й розводили як слід.

— Все одно нічого не вийде, батьку, — напалася вона на старого. — Минулися часи, коли ти міг стрімголов нестися у якийсь там Клондайк, а за ці співи хліба не купиш.

— Кажи, кажи, а я ось головою закладаюся, що якби добрався б до цього Клондайку, то знайшов би досить золота, щоб викупити тарвотерські землі, — спокійно відповів старий.

— Ото старий дурень, — кинула Енні стиха.

— Таж на це треба б тисяч триста з гаком, — спробував Вільям охолодити його запал.

— Я й добув би тисяч триста з гаком, тільки б дістався туди, — лагідно заперечив старий.

— Дякувати богові, що туди не дійдеш пішки, а то ти б відразу подався, я знаю! — крикнула Мері. — А морем їхати — грошей треба.

— Були в мене колись гроші, — смиренно мовив батько.

— Ну, а тепер їх у тебе нема, то нічого й згадувати, — порадив Вільям. — Минулися ті часи. Колись ти з Білом Пінгом ведмедів арканом ловив, а тепер і ведмедів уже нема.

— Однаково…

Але Мері урвала його. Схопивши з кухонного столу газету, вона несамовито замахала нею під самим батьковим носом.

— А що кажуть самі клондайкці? Ось тут ясно надруковано. Лише молоді та дужі можуть витримати. На Клондайку гірше, як на Північному полюсі. Скільки їх там загинуло! Подивись-но на їхні портрети. Ти ж років на сорок старіший за найстаршого з них.

Джон Тарвотер подивився, але погляд його привернули інші фотографії на тій же таки сенсаційній першій сторінці.

— А глянь-но на знімки цих самородків, що вони привезли звідти, — сказав він. — Я розуміюся на золоті. Хіба не накопав я двадцять тисяч з Мерседу? А хіба не було б там і сотні тисяч, якби злива не розмила моєї загати? Дістатися б тільки на Клондайк…

— Навіжений, та й годі! — мало не в вічі глузував Вільям.

— Оце так до батька говорити! — лагідно покартав його старий Тарвотер. — Якби я посмів своєму батькові таке сказати, він би мені голоблею всі ребра перелічив.

— Та ти ж справді навіжений, тату, — почав був Вільям.

— Вважай, що твоя правда, синку. Бо ось мій батько був при здоровому розумі й не стерпів би так.

— Старий, певно, начитався в журналах про людей, що розбагатіли на схилі віку, — підшкильнула Енні.

— А чого б і ні, дочко? — запитав він. — Чого б не розбагатіти людині й після сімдесяти? Мені ж сімдесят тільки цього року минуло. Може, я б і розбагатів, аби тільки на Клондайк потрапив…

— Але тобі туди не потрапити, — відрубала Мері.

— Ну що ж, як ні, то й ні, — зітхнув він. — Піду-но я краще спати.

Він підвівся — високий, худий, маслакуватий, корячкуватий — велична руїна дужої колись людини. Його кострубате волосся й борода були не сиві, а сніжно-білі, так само, як і пучки волосся на здоровезних гудзуватих пальцях. Вія ступив до дверей, відчинив їх, зітхнув і, оглянувшись, зупинився.

— А все-таки ноги у мене страх як сверблять, — поскаржився він жалібно.

Другого ранку, ще поки всі спали, старий Тарвотер при світлі ліхтаря нагодував і запріг коней, а при світлі лампи зварив собі сніданок, попоїв і виїхав Тарвотеровою долиною на дорогу до Келтервіла. Дві обставини були незвичайні в цій його звичайній подорожі, яку він здійснював тисячу сорок разів відтоді, як підрядився возити пошту. Перше те, що він не доїхав до Келтервіла, а звернув на головну дорогу, що вела на південь, до Санта-Рози. А ще дивовижнішим було те, що в ногах у нього лежав загорнутий у папір пакунок — єдиний його чорний костюм, якого Мері вже давно не давала йому одягати, але не тому, — як він здогадувався, — що той пошарпався, а тому, що вважала його досить пристойним, щоб батька в ньому поховати.

У комісійній крамничці в Санта-Розі він продав костюм за два з половиною долари. Той самий люб'язний крамар дав йому чотири долари за весільну обручку небіжчиці-дружини. Коней і візка він збув за сімдесят п'ять доларів, щоправда готівкою дістався тільки двадцять п'ять. Ненароком зустрівши на вулиці Алтона Гренджера, якому раніше ніколи навіть не натякав про позичені ще в сімдесят четвертому році десять доларів, Тарвотер нагадав йому про цей невеличкий борг і негайно його одержав. А дізнавшись неймовірну річ, що у відомого на все місто п'яниці, якого він не раз частував у давно минулі дпі свого добробуту, завелися гроші, Джон Тарвотер позичив ще й у нього долара. Кінець кінцем вечірнім поїздом він виїхав до Сан-Франціско.

Через два тижні з напівпорожньою полотняною торбою за плечима, де лежали укривала й дещиця з одягу, він зійшов на берег Даї саме в розпал рушення на Клондайк. На березі панував справжній шарварок. Десять тисяч тонн спорядження лежали тут абияк розкидані, а навколо кричали й метушилися двадцять тисяч людей. Вартість доставки вантажів через Чілкутський перевал до озера Ліндермену різко підскочила: замість шістнадцяти індіяни правили тепер тридцять центів за фунт, що становило шістсот доларів за тонну. А полярна зима вже

чигала на обрії. Всі знали це і добре розуміли, що з двадцяти тисяч тільки дехто переберється через перевал, а всій решті доведеться тут зимувати, чекаючи на припізнілу весну.

Ось на цей берег і ступив старий Джон Тарвотер, минув його, не барячись, і, мугикаючи свою давню пісеньку, попрямував стежкою вгору до Чілкуту, сам як дідусь-аргонавт, не завдаючи собі клопоту яким-будь спорядженням, бо ніякого такого спорядження й не мав. Ночував він над берегом Даї за п'ять миль вгору по течії, — на місці, далі від якого каное вже не йшли. Тут річка ставала стрімким гірським потоком, що виривався з темної ущелини перед льодовиками високо в горах.

І ось тут другого дня рано-вранці він побачив, як один чоловічок, що сам важив не більше від ста фунтів, заточуючись під вагою стофунтового лантуха з борошном, обережно ступив на кладку. Побачив і те, як той чоловічок послизнувся на кладці, впав долілиць у тихий затон, футів зо два завглибшки, і спокійнісінько почав тонути. Йому зовсім не хотілося так легко віддавати богові душу — просто йому не давав підвестися лантух, що важив стільки ж, скільки він сам.

— Дякую вам, діду, — озвався він до Тарвотера, коли той допоміг йому підвестися й вибратись на берег.

Розшнуровуючи черевики й виливаючи з них воду, незнайомець розбалакався, потім вийняв золоту монету в десять доларів і простяг своєму рятівникові.

Старий Тарвотер похитав головою: він весь колотився, до колін змокнувши у крижаній воді.

— А ось по-дружньому перекусити з вами не відмовлюся.

— Ви що, досі не снідали? — щиро зацікавившись, запитав чоловічок, який мав понад сорок років і називався Енсоном.

— Рісочки в роті не було, — признався Джон Тарвотер.

— А де ж ваше спорядження? Попереду?

— Нема в мене ніякого спорядження.

— Сподіваєтесь купити харчі на місці?

— Ні за що купувати, друже, грошей ані долара. Та це не так важливо, мені б зараз чого-небудь гаряченького попоїсти.

В таборі Енсона, за чверть милі далі, Тарвотер побачив тендітного рудобородого чолов'ягу років тридцяти, що, лаючись, силкувався розвести багаття з сирого верболозу. Відрекомендований як Чарлз, він переніс усю свою лють і обурення на Тарвотера і спідлоба сердито глянув на нього, а той, удаючи, ніби нічого не помітив, заходився коло багаття, що тільки диміло, бо рудобородий прихитрився загородити його камінням од вітру. Відкинувши каміння, Тарвотер використав свіжий вранішній вітерець для протягу, і незабаром замість диму весело затріщало полум'я. Тим часом надійшов і третій компаньйон, Віл Вілсон, або Здоровань Віл, як вони його називали, з клунком на сто сорок фунтів, і Чарлз подав препоганий, як на Тарвотера, сніданок. Каша була недоварена, а знизу підгоріла, шинка обвуглилася, а кава не кава, а чисте пійло.

Похапцем перекусивши, троє компаньйонів узяли лямки й подалися стежкою назад, де за милю, на останньому переході, залишилась решта їхнього спорядження. А старий Тарвотер узявся до роботи. Він помив посуд, назбирав хмизу, полагодив порвану лямку, нагострив кухонного ножа та сокиру і наново перев'язав кайла й лопати, щоб зручніше було нести.

Під час короткого сніданку його вразило, що Енсон і Здоровань Віл з якоюсь особливою шанобою ставляться до Чарлза. Тож коли Енсон,

принісши ще одного стофунтового клунка, сів перепочити, Тарвотер здалеку завів про це розмову.

— У нас, бачте, ось як, — пояснив Енсон. — Ми розподілили свої обов'язки. У кожного з нас своя спеціальність. Ось я, скажімо, тесля. Коли доберемося до Ліндермену, зрубаємо дерева й розпиляємо на дошки, то будуванням човна керуватиму я. Здоровань Віл — лісоруб і рудокоп. Тому він відповідатиме за розпилювання лісу й усі рудокопні роботи. Більшість нашого спорядження попереду. Ми геть усі гроші заплатили індіянам, що приставили його на Чілкут. Наш четвертий компаньйон зараз там, він саме перетягає спорядження вниз на той бік. Його прізвище Ліверпул, він моряк. Отож, коли збудуємо човна, то переправою через озера й пороги до Клондайку командуватиме він.

— А Чарлз — цей містер Крейтон — яка ж у нього спеціальність? — спитав Тарвотер.

— Він комерсант. Коли дійдеться організовувати, тоді він орудуватиме.

— Гм, — задумався Тарвотер. — Пощастило ж вам! Такий набір спеціальностей в одному гурті!

— Та ще й як пощастило! — погодився Енсон. — І вийшло це зовсім випадково. Ми всі вирушали кожен сам по собі. А зустрілися на пароплаві, що від Сан-Франціско, і там організували компанію. Ну, мені вже час іти, а то Чарлз почне допікати, що я не переніс своєї частки. Бо й справді, не може ж недоросток носити такі самі клунки, як і здоровань.

— Залишайтеся і зготуйте нам чого-небудь на обід, — звернувся Чарлз до Тарвотера, коли, прийшовши до табору з вантажем, побачив, як добре той з усім упорався.

І Тарвотер зварив обід, таки справжній обід, перемив посуд, а на вечерю зготував чудової свинини з бобами і спік на сковорідці такі смачні перепічки, що трое компаньйонів мало трупом не лягли, переївшися. Помивши посуд після вечері, він настругав скалок, щоб уранці швидше розкласти багаття, показав Енсонові особливий спосіб узуватися, щоб не натирало ноги, "проспівав "Як аргонавти в давнину" і розповів про великий перехід через прерії в сорок дев'ятому році.

— їй-богу, це перший приємний привал, відколи ми на березі, — зауважив Здоровань Біл, вибивши люльку й скидаючи черевики на ніч.

— То я ніби став трохи в пригоді вам, хлоп'ята? — лагідно спитав Тарвотер.

Всі ствердно кивнули.

— Тоді, хлопці, я маю щось вам запропонувати. Пристанете ви чи ні, але спершу вислухайте. Вам треба швидше добутися на місце до льодоставу. А один з вас половину часу витрачає на куховарство, замість того щоб переносити вантаж. Якщо я куховаритиму, справи у вас підуть жвавіше. Та й їжа буде ліпша, тож і працюватиметься ліпше. А між ділом і я сам дещицю міг би переносити, дещицю, правда.

Здоровань Біл і Енсон почали були кивати головою на знак згоди, коли це Чарлз зупинив їх.

— А що ви за це хочете? — запитав він у старого.

— Та вже як хлопці вирішать…

— Так діла не роблять, — гостро вичитав йому Чарлз. — Ваша пропозиція, то й доказуйте її до кінця,

— Бачите, річ у тому…

— Ви, мабуть, хочете, щоб ми вас годували цілу зиму, га? — перебив його Чарлз.

— Та ні, навіщо ж. Мені б тільки дістатися до Клондайку у вашому човні, та й добре.

— У вас же ані крихти харчів, діду. Ви помрете там з голоду.

— Я вже давненько навчився здобувати собі харч, — відповів старий Тарвотер, і в очах його спалахнув задирливий вогник. — Мені сім десятків років, але я ще ні разу не помирав з голоду.

— А дасте розписку, що самі піклуватиметесь про себе, як тільки доберемося до Доусона? — правив своєї комерсант.

— Чом би й не дати, — була відповідь.

І знову Чарлз не дав товаришам висловити задоволення з приводу такої угоди.

— Ще одна річ, діду. Нас четверо компаньйонів, і в таких питаннях всі ми маємо голос. Ліверпул зараз попереду з основним нашим спорядженням. Він теж має дати згоду, але його немає тут.

— А що він за один? — спитав Тарвотер.

— Урвиголова, та ще й запальний, лихої вдачі.

— Таки гарячкуватий, — притакнув Енсон.

— А що вже лається — просто страх! — засвідчив Здоровань Віл. — Проте хлопець він справедливий, — відразу ж додав він.

Енсон щиро кивнув, приєднуючись до цієї думки.

— Ну що ж, хлопці, — сказав Тарвотер. — Вибрався я до Каліфорнії і дістався туди, тож і до Клондайку дістанусь. І ніщо не зупинить мене, аніщо. А свої триста тисяч із землі я добуду, хоч би там що, бо ці гроші мені конче потрібні. Лиха вдача мене не лякає, аби хлопець був справедливий. Спробую своє щастя, піду з вами, поки наздоженемо його. Коли він скаже "ні", вважаймо, що я програв. Але навряд, не може він відмовити, бо до льодоставу обмаль часу, та й мені запізно вже шукати іншої нагоди. А що я цілком певен, що доберусь до Клондайку, то просто неможливо, щоб він сказав "ні".

Отак старий Джон Тарвотер став однією з незвичайних постатей на цій дорозі, що й без того рясніла незвичайними постатями. Тисячі людей, котрим доводилось разів по двадцять міряти кожну милю дороги, щоб перенести на своїй спині півтонни вантажу, вже знали його і кликали по-дружньому Дідом Морозом. І, працюючи, він завжди заводив старечим фальцетом свій гімн. Жоден з трьох супутників Тарвотерових не міг нарікати на його роботу. Таки правда, суглоби його погано гнулись — він гадав, що в нього б трохи ревматизму, — і рухався він повільно, з хрускотом і тріском, а проте безупинно ворушився. Спати ввечері лягав останній, а вранці вставав перший, щоб напоїти товаришів гарячою кавою, поки вони до сніданку перенесуть по одному клунку. А між сніданком та обідом і обідом та вечерею завжди вправлявся і сам перенести кілька клунків. Але вагою не більше, як шістдесят фунтів. Він міг узяти й сімдесят п'ять, тільки тоді швидко стомлювався. Одного разу він спробував нести дев'яносто фунтів, але впав на стежці, і потім кілька днів у нього підламувалися ноги.

Праця! На цій дорозі, де навіть призвичаєні до тяжкої роботи люди вперше спізнавали, що таке праця, ніхто відповідно до своїх сил не працював більше, ніж старий Тарвотер. Гнані розпачем перед швидким наступом зими, ваблені шаленою жадобою золота, вони працювали до крайнього виснаження і падали на дорозі. Одні, коли невдача ставала ясна, стрілялися. Другі божеволіли, а треті, не витримавши нелюдського

напруження, поривали з компаньйонами і сварилися на все життя з давніми друзями, що були не гірші за них, а тільки так само змучені й роздратовані, як і вони.

Праця! Старий Тарвотер міг присоромити їх усіх, незважаючи на тріск та хрускіт у суглобах і сухий дошкульний кашель. Зрання і допізна, на дорозі чи в таборі, він завжди був на видноті, завжди щось робив і завжди озивався на прізвисько Дід Мороз. Стомлені мандрівники, притуливши до колоди чи скелі поруч з його клупком і свої, просили бувало:

— Заспівай-но, дідусю, оту свою пісню про сорок дев'ятий рік.

І коли він, важко дихаючи, виконував їхнє прохання, знову завдавали на плечі свою ношу і, зауваживши, що це справді підбадьорює, рушали далі.

— Коли хто чесно заробив свій проїзд, — сказав Здоровань Віл компаньйонам, — то це наш старий співака.

— Еге ж, — підтвердив Енсон. — Йому ж ціни не скласти. І як на мене, то я не проти того, щоб прийняти його до спілки на повних правах.

— Отакої! — втрутився Чарлз Крейтон. — Доберемось до Доусона і попрощаємося з ним, як і домовлялись. А то ще доведеться й поховати його, як зостанеться з нами. Та ще, кажуть, тут буде голод, і кожна крихта хліба важитиме, як чисте золото. Не забувайте, ми ж годуємо його з власних припасів усю дорогу. І якщо на той рік нам буде скрута, нарікайте на себе. Пароплави з харчами не доберуться до Доусона раніше, як у середині червня, а до цього ще дев'ять місяців.

— Що ж, ти вклав не менше грошей і спорядження, ніж кожен з нас, — визнав Здоровань Віл, — а тому маєш таке саме право голосу.

— І я скористаюся цим правом, — заявив Чарлз, дедалі більше дратуючись. — Ваше щастя, що серед вас є людина, котра вміє все передбачити, а то з вашою дурною жалістю ви всі поздихали б з голоду. Кажу ж вам, що наближається голод. Я вже добре знаю ситуацію. Борошно дійде до двох, а то й десяти доларів за фунт, та й того ніхто не продаватиме. Згадаєте моє слово.

Стежка слалася через осипища, угору похмурою ущелиною до Овечого табору, попри загрозливо навислі льодовики до гори Ваги й від Ваги по крутих виступах вичовганих льодовиками скель, куди люди видиралися мало не рачки; і всюди на цій дорозі старий Тарвотер куховарив, носив клунки й співав. Через Чілкутський перевал, що лежить понад смугою лісу, він перебрався у вирі першої осінньої завірюхи. Ті, хто був уже внизу, на непривітному березі озера Крейтеру, де не було навіть хмизу для багаття, почули, як з присмерку над ними залунав чийсь примарний голос:

Як аргонавти в давнину,

Пливем шляхом тяжким,

Тум-тум, тум-тум, тум-тум, тум-тум,

За Руном Золотим.

І з снігового вихору, зігнувшись під шістдесятифунтовим клунком, з'явилася висока худорлява постать із сніжно-білими, як сама хурделиця, бакенбардами.

— Дід Мороз! — привітали його радісно. — Тричі "Ура!" на честь Діда Мороза!

За дві милі від Крейтеру міститься Щасливий табір — так його названо через те, що тут починається верхній край лісової смуги, де

люди можуть, нарешті, зігрітися коло багаття. А втім, навряд чи можна було назвати лісом ці карликові гірські ялинки, крони яких ніколи не сягали вище, ніж на фут над мохом, а стовбури, наче огудиння, звивалися і стелилися під мохом. Тут, на стежці до Щасливого табору, першого за цілий тиждень сонячного дня, старий Тарвотер прихилив свій клунок до величезного валуна, щоб перепочити. Стежка обходила навколо валуна, і по ній поволі ступали вперед тяжко навантажені люди, а назад поспішали інші, з порожніми лямками, по новий вантаж. Двічі старий Тарвотер пробував підвестися й рушити далі, та щоразу тремтіння в ногах змушувало його опустити ношу, щоб зібратися на силі. З-за валуна почулися вітальні вигуки. Він упізнав голос Чарлза Крейтона і зрозумів, що вони, нарешті, зустрілися, з Ліверпулем. Чарлз відразу ж поринув у справи, і Тарвотер від слова до слова почув, як непохвально Чарлз відізвався про нього і про пропозицію довезти його до Доусона.

— Ото дурна пропозиція, — висловив свою думку Ліверпул, коли Чарлз скінчив. — Сімдесятилітній дідуган! Якщо він ледве ноги волочить, якого дідька ви з ним зв'язалися? Коли буде голод — а на це схоже, — кожна скоринка хліба нам самим потрібна буде. Запасалися ж ми на чотирьох, а не на п'ятьох.

— Та ти не хвилюйся! Все буде гаразд, — почув Тарвотер, як Чарлз заспокоював компаньйона. — Старе луб'я погодилося, щоб останнє слово було за тобою, коли ми наздоженемо тебе. Тобі треба тільки затятися і сказати "ні".

— Ти вважаєш, що я маю відмовити старому після того, як ви подали йому надію і користувалися з його праці від самої Даї?

— Дорогою ж тяжко, Ліверпуле, і лише сильні здолають її, — намагався виправдатися Чарлз.

— А мені, отже, через вас підлоту робити? — обурився Ліверпул, а в Тарвотера аж похололо на серці.

— Та скидається на те, — сказав Чарлз. — Ти мусиш вирішувати.

Тут у старого Тарвотера відлягло від серця, бо повітря розітнув шалений ураган лайки, серед якого проривалися окремі фрази:

— Падлюки!.. Спершу я вас самих пошлю до чорта в зуби! Я вже вирішив, нехай йому біс!.. Старе луб'я піде до Юкону з нами, закарбуй собі це на носі, голубчику! Тяжко?.. Ти ще не знаєш, що таке тяжко, ось я тобі покажу… До дідька спроваджу все спорядження і піду геть, як ви спробуєте збутися старого! Тільки спробуйте, я тоді таку веремію підніму, що й світ вам замакітриться!

І таку життєдайну силу мав цей словесний потік Ліверпулів, що старий легко, немов пір'їнку, завдав на плечі свою ношу і почвалав до Щасливого табору.

Всю дорогу від Щасливого табору до Довгого озера, від Довгого озера до Глибокого і від Глибокого вгору, через крутий гірський хребет, і вниз до Ліндермену, люди не на життя, а на смерть змагалися з зимою. Подорожні надривалися з останніх сил і, вкрай знеможені, плакали обік шляху. Але зима невблаганно насувалася. Повіяли пронизливі осінні вітри, і під холодними дощами та дедалі частішими снігопадами компанія, до якої приєднався Тарвотер, скинула нарешті останні клунки на березі озера Ліндермену.

Та відпочивати не довелось. По той бік озера, пройшовши з милю від ревучого потоку, вони вибрали ділянку лісу і викопали яму на тартак. Тут уручну, за допомогою поздовжньої пилки, вони розпилювали стовбури ялин на дошки. Працювали вдень і вночі. Тричі протягом ночі старий Тарвотер непритомнів у ямі. А вдень він, як завжди, куховарив і у

вільні проміжки допомагав Енсонові будувати човна біля потоку, в міру того як надходили свіжі дошки.

Дні все коротшали. Вітер змінився і дув тепер постійно з півночі, приносячи негоду. Вранці виснажені люди виповзали з-під укривал і в самих шкарпетках розігрівали замерзлі черевики над багаттям, яке Тарвотер уже встигав розпалити. Чутки про голод у глибині краю ставали все настирливіші. Останні пароплави з харчами, що йшли від Берінгового моря, через мілководдя застряли у гирлі Юкону, за сотні миль на північ від Доусона. Вони стояли біля старої факторії компанії Гудзонової затоки, у Форті Юконі за Полярним колом. Борошно в Доусоні підскочило до двох доларів за фунт, але й за цю ціну ніхто не продавав. Королі Бонанзи й Ельдорадо, що мали без ліку грошей, вибиралися з краю, не мігши тут роздобутись на харчі. Комітети шукачів золота конфіскували все продовольство і посадили населення на тверду пайку. Того, хто приховував хоч жменьку борошна, розстрілювали, як собаку. Десятків зо два людей уже спіткала така доля.

Тим часом нелюдське напруження, яке зломило навіть багатьох молодших від Тарвотера, почало позначатися і на ньому. Він кашляв ще дужче, і якби його змучені товариші не спали, мов мертві, він би раз у раз будив їх ночами. Крім того, він почав застуджуватись, тим-то, лягаючи спати, одягався якнайтепліше, натягуючи на себе геть усе до останньої одежини з клунка. Все, що мав, він намотував на своє худе старече тіло.

— Гай-гай! — зауважив Здоровань Віл. — Зараз тільки двадцять градусів морозу, а старий уже натягає на себе все своє шмаття. Що ж буде потім, коли дійде до п'ятдесяти або шістдесяти?

Вони спустили свого абияк збитого човна у гірський потік, разів з десять мало не потопивши його, і в осінню сніговицю на веслах перепливли вздовж південного краю Ліндермену. Другого ранку вони гадали навантажити його й вирушити прямо в пащу півночі, у небезпечний перехід на півтисячі миль через озера, гірські річки та

пороги. Але ввечері, перед тим як лягти спати, Ліверпул кудись пішов з табору. Повернувся він, коли вже всі спали. Розбудивши Тарвотера, моряк про щось стиха переговорив з ним.

— Слухай, дідусю, — сказав він. — Місце в нашому човні ти маєш, і якщо хто заслужив його, то це ти. Але ж сам розумієш, що тобі вже чимало років, та й здоров'я — бодай не казати. Якщо поїдеш з нами, — то ще й богові душу віддаси. Зажди, дідусю, дай я докажу. Ціна за проїзд човном підскочила до п'ятисот доларів. Я тут попоходив трохи і знайшов пасажира. Він урядовець Аляскінського комерційного банку, і йому будь-що треба їхати. Він ладен дати навіть шість сотень, аби лиш я взяв його у нашого човна. Тепер це місце твоє. Продай його цьому чоловікові, клади шістсот доларів до кишені і катай на південь, до Каліфорнії, поки ще є дорога. За два дні ти доберешся до Даї, а за тиждень будеш і в Каліфорнії. Що ти на це скажеш?

Тарвотер зайшовся таким кашлем, що аж трусився, а коли віддихався, то відповів:

— Ось що я тобі скажу, синку, — почав він. — У сорок дев'ятому я гнав чотири пари волів через прерії і хоч би тобі один здох. Я пригнав їх до самої Каліфорнії, а опісля возив ними вантажі із Форту Саттера до Амеррікен Бара.

Тепер я їду на Клондайк. І ніщо мене не зупинить, аніщо. Я поїду човном, в якому ти сидітимеш на кермі, до самісінького Клондайку і витрушу там з моху триста тисяч доларів. А коли так, то вже ж було б чисте безглуздя спродати своє місце в човні. Проте я щиро дякую тобі, синку, щиро дякую. Молодий матрос з запалом схопив старого за руки.

— Далебі, дідусю, ти таки поїдеш з нами! — вигукнув він. — Ти справжня людина. — І, з неприхованим презирством глянувши на Чарлза Крейтона, що хропів собі в руду бороду, додав: — Такі, як ти, здається, більше не родяться, дідусю!

Все далі на північ прокладали собі шлях компаньйони, хоча зустрічні старожитці хитали головами й передрікали, що на озерах вони вмерзнуть у кригу. Озеро й справді не сьогодні-завтра могло взятися кригою, тож, аби виграти час, на небезпеку не зважали. Порожисту протоку поміж озерами Ліндерменом і Бенетсм Ліверпул вирішив проскочити, не розвантажуючи човна. Звичайно човни переганяли впорожні, а вантаж переносили на собі. Але й тоді багато човнів, навіть порожніх, розбивалося в друзки. А тепер не було часу й на таку обережність.

— Вилазь, дідусю, — скомандував Ліверпул, приготувавшись відштовхнутися від берега і гайнути через пороги.

Але старий Тарвотер похитав сивою головою.

— Де вантаж — там і я, — заявив він. — Це єдиний спосіб проскочити. Бачиш, синку, я їду на Клондайк. Коли я буду в човні, то він, хоч не хоч, а дійде до Клондайку. А вилізу, то, чого доброго, й човна втратите.

— Але й перевантажувати його нема рації, — сказав Чарлз і, коли саме човна відпихали, раптом вистрибнув на берег.

— Вдруге без мого наказу й не пробуй! — крикнув Ліверпул навздогін йому, в той час як човен підхопила течія. — Більше не дозволю обходити пороги пішки, гаяти час; тепер жди, поки він дійде!

І справді, на те, що забрало у них десять хвилин річкою, Чарлзові потрібно було півгодини суходолом. Чекаючи на нього на озері Бенет, вони розбалакалися з кількома обідраними старожитцями, що вибиралися звідси додому. Звістки про голод стали ще тривожніші. Загін північно-західної кінної поліції, що стояв на тому боці озера Марш, де шукачі золота ступали на канадську територію, не пропускав далі жодного чоловіка, котрий не мав із собою сімсот фунтів харчів. У Доусоні

тисяча чоловік з собачими запрягами чекали льодоставу, щоб виїхати річкою по кризі. Торговельні фірми не спроможні були виконати договори на постачання продовольства, і компаньйони кидали жеребки, кому вертатися додому, а кому лишатись і розробляти ділянки.

— Це й залагодить усе, — заявив Чарлз, довідавшись про дії кінної поліції на кордоні. — Можеш, старий, уже й звідси повертати голоблі.

— Лізь у човна! — скомандував Ліверпул. — Ми їдемо на Клондайк, і дідусь їде з нами.

Вітер змінився на попутний південний і погнав човна по Бенету під величезним вітрилом, що його змайстрував Ліверпул. Важкі паки із спорядженням правили за добрий баласт, і Ліверпул мчав щодуху, як зробив би й усякий сміливий моряк, коли кожна хвилина багато важить. На Оленячому переході вітер знову дуже вчасно перемістився на чотири румби на південний захід, погнавши подорожніх через протоку до озер Тегіш і Марш. Небезпечний Вітряний Рукав вони перепливали, коли заходило сонце, вже присмерком, при сильному вітрі. Тут на їхніх очах перекинулись і потонули два човни з шукачами золота.

Чарлз хотів був пристати до берега на ночівлю, але Ліверпул прямував далі через Тегіш, орієнтуючись по шуму хвиль на мілизнах та по випадкових багаттях, що їх запалили на березі несміливі або потерпілі аргонавти. О четвертій годині ранку він розбудив Чарлза. Старий Тарвотер, що тремтів з холоду й не міг спати, чув, як Ліверпул наказав Крейтонові перейти до нього на корму, а тоді став повчати його, не даючи тому й слова мовити.

— Слухай-но, приятелю, мовчи та слухай, — почав Ліверпул. — Ось що я хочу втовкмачити тобі в голову: поліція повинна пропустити дідуся. Зрозуміло? Повинна пропустити. Коли почнуть перевіряти наш припас — п'ята частина дідусева, втямив? На кожного з нас припаде менше, ніж

належиться, але якось виплутаємось. Так от затям собі, і добре затям: треба, щоб усе пройшло гладко...

— Якщо ти гадаєш, що я можу донести на це старе луб'я... — обурено почав Чарлз.

— Ти так гадаєш, а не я, — урвав його Ліверпул, — бо я й не говорив нічого такого. Так от добре собі затям: що ти там думав, — мені начхати. Важить те, що ти тепер надумаєш. Сьогодні десь надвечір ми будемо на поліційнім посту. Отож треба так усе підготувати, щоб не було до чого причепитися. Ну, а мудрому й слова досить.

— Коли ти гадаєш, що в мене на думці... — почав був Чарлз.

— Слухай-но, — урвав його Ліверпул, — Що в тебе на думці, я не знаю й не хочу знати. Я хочу, щоб ти зрозумів, що в мене на думці. Якщо вкрадеться якийсь сумнів і поліція заверне дідуся, я виберу першу-ліпшу затишну місцинку й висаджу тебе. А потім всиплю тобі такого перцю, що й до нових віників не забудеш. Затям це собі, і то добре затям. І не так собі, на півсили, а почастую добряче, так, як справжній чоловік може почастувати. Вбити я не вб'ю, але памороки відіб'ю.

— Та що ж я маю робити? — мало не заскиглив Чарлз.

— Лише одно, — було останнє слово Ліверпулове. — Молити бога! Так палко молити бога, щоб поліція пропустила дідуся, що вона таки пропустить його. Оце й усе. А тепер марш спати.

Ще не встигли вони добратися до озера Ле-Баржу, як землю вкрив такий сніг, що й за півроку не розтане. Та й до берега стало важче приставати, бо він уже брався кригою. В гирлі річки, якраз там, де вона вливається в Ле-Барж, вони побачили з сотню човнів аргонавтів, що їх затримав шторм. З півночі, через увесь обшир великого озера, без кінця шугала снігова буря. Три ранки зряду Ліверпул з товаришами змагалися

з вітром та розбурханими хвилями, що заливали човен і зашерхали на ньому кригою. Четверо їх надсаджувалися на веслах, а старий Тарвотер увесь час сколював лід і викидав за борт, і тільки тому й не задубів з холоду.

І кожного з цих трьох днів, доведені до розпачу, вони мусили безславно відступати й шукати захистку в гирлі річки. На четвертий день там уже згромадилося понад триста човнів, і дві тисячі аргонавтів знали, що, як тільки ущухне буря, Ле-Барж замерзне. Там, за озером, бурхливі річки ще багато днів не спинять свого бігу, але хто чим-скорше не проскочить туди, тому судиться на цілих шість місяців умерзнути в кригу.

— Сьогодні проб'ємося, — заявив Ліверпул. — Ні за що назад не повернемо. А хто сконає на веслах, нехай воскресне й знов веслує.

І таки пробились. До смерку вони дісталися на середину озера і далі веслували цілісіньку ніч, коли вітер ущухав; вони засинали на веслах, Ліверпул будив їх стусанами, і вони знову бралися гребти й пливли, ніби в нескінченному кошмарі. Тим часом на небі висипали зорі, хвилі вляглися, і гладенька, наче аркуш паперу, поверхня озера почала братися тоненькою кригою, що під ударами весел дзвеніла, мов розбиване скло.

А коли зайнявся ясний і холодний світанок і вони ввійшли в річку, позаду розіслалося суцільне море криги. Ліверпул придивився до свого старого пасажира: той зовсім знесилів і був ледь живий. Та тільки Ліверпул повернув човна до берегової криги, щоб зігріти Тарвотера коло багаття й дати йому гаряченького, як Чарлз напався на нього, — шкода, мовляв, дурно гаяти час.

— Це тобі не комерція, тож не сунь свого носа у чуже просо, — заявив йому моряк. — На воді я порядкую. Вилазь-но краще та нарубай дров, тільки гляди, щоб вистачило! За дідуся треба подбати. Ти, Енсоне,

розпали багаття на березі. А ти, Біле, приладнай у човні юконську грубку. Дідусь найстаріший з нас, хай сидить собі біля вогню і гріється всю дорогу.

Так і зробили, і підхоплений течією човен помчав, мов річковий пароплав, димлячи двоколійною трубою; він застрявав на мілинах, кружляв у водовертях, проносився через пороги й стрімкі ущелини, все далі заглиблюючись у північний зимовий край. Притоки Великий і Малий Лосось несли у Юкон шерет, а за порогами з дна річки зринув донний лід, встеливши всю поверхню кришталевим шумовинням. Забережні щодень зростали і там, де течія спокійніша, досягали вже ярдів ста завширшки. А старий Тарвотер, натягши на себе все своє шмаття, сидів біля грубки, підтримуючи в ній вогонь. Ані вдень ні вночі не відважуючись спинятися від страху, що річка от-от стане, вони сміливо мчали вперед, а позад них шар криги все щільнішав.

— Гей, як ти там, друзяко? — час від часу гукав моряк.

— На всі п'ять! — навчився відповідати Тарвотер.

— Як же мені, синку, віддячити тобі за все? — перегортаючи в грубці, звертався іноді Тарвотер до Ліверпула, що правував на закрижанілій кормі і, щоб зігрітись, бив об поли то однією, то другою вільною рукою.

— Заспівай-но лиш мені оту свою давню пісню, — була незмінна відповідь.

І Тарвотер хрипким голосом заводив свій гімн, — так само, як завів він його наприкінці, коли їхній човен, розштовхуючи крижипи, повернув до доусонівського причалу, і весь надбережний Доусон наставив вуха, дослухаючись до його переможного співу:

Як аргонавти в давнину,

Пливем шляхом тяжким,

Тут-тум, тум-тум, тум-тум, тум-тум,

За Руном Золотим.

Чарлз усе-таки доніс, але так обережно, що ніхто з його супутників, а найменше з усіх моряк, і не дізнався про це. Побачивши дві великі відкриті баржі, куди садовили людей, він розпитав, що це Комітет порятунку виловлює і виряджає вниз Юконом тих, хто не має харчів. Сподівалися, що останній невеличкий доусонський пароплав, поки стане річка, встигне довести ці баржі на буксирі до Форту Юкону, де повмерзали в кригу судна з продовольством. В усякому разі, хоч би там що з ними сталося, Доусон спекався б зайвих ротів. Отож до Комітету порятунку й поспішив Чарлз, щоб нишком повідомити кого слід про немічного старого, що без грошей і харчів. Тарвотера забрали одним з останніх, і коли Ліверпул вернувся до човна, з берега він побачив, як оточені шугою баржі зникають за поворотом річки нижче від Лосячої гори.

Пливучи увесь час серед дрібної криги і щасливо обминувши кілька заторів на юконських мілизнах, баржі пройшли ще сотні миль далі на північ і вмерзли в лід бортом до борту з продовольчим транспортом. Тут, за Полярним колом, старий Тарвотер і влаштувався на довгу північну зимівлю. Він працював щодня по кілька годин — рубав дрова для пароплавних компаній, і за це харчувався. Решту часу нічого було робити, отож він вилежувався в рубленій хатині.

Тепло, відпочинок і достатня їжа вилікували його від сухого кашлю й відновили йому сили, наскільки це було можливо в такому похилому віці. Проте ще до різдва брак свіжої городини призвів до цинги, і один по одному шукачі золота, занепадаючи духом, злягали у свої койки, здані на ласку лихої долі. Та не такий був Тарвотер. Не чекаючи перших ознак цинги, він почав застосовувати єдиний свій засіб проти всіх хвороб

— рух. На старій факторії серед різного мотлоху він знайшов кілька іржавих пасток, а в одного з капітанів позичив рушницю.

Спорядившись таким чином, він кинув рубати дрова і почав заробляти вже більше, ніж потребував на харч. Не занепав він духом і тоді, коли в нього самого почалася цинга. Як і раніш, старий обходив пастки і співав свій давній гімн. Жоден песиміст не міг похитнути його впевненості, що він витрусить з моху Аляски свої триста тисяч доларів.

— Таж у цій околиці золота немає, — казали йому.

— Золото там, де його знаходять, синку. Чи не мені ж це знати? Адже я його копав, коли тебе ще й на світі не було — аж у сорок дев'ятому! — відказував він. — Чим була долина Бонанзи? Лосячим пасовищем. Жоден шукач і глянути туди не хотів, а от стали ж намивати там по п'ятсот доларів на миску і видобули п'ятдесят мільйонів доларів. Так само було й з Ельдорадо. Звідки ж ви знаєте, а може, просто під цією самою хатиною або он за тим горбом лежать мільйони й тільки чекають, щоб такий собі щасливець, як я, прийшов і витрусив їх?

Наприкінці січня лихо спіткало старого. Якийсь дужий звір — чи не рись, як гадав Тарвотер, — потрапив в одну а маленьких пасток і потяг її за собою. Старий погнався за ним, але його застиг такий снігопад, що він загубив слід звіра і свій власний слід. Після короткого зимового дня наступала двадцятигодинна темряма, і всі зусилля Тарвотерові знайти в присмерку дорогу серед густого снігу призвели лише до того, що він і зовсім заблукав. На щастя, коли взимку на півночі випадає сніг, завжди теплішає, і замість звичайних сорока-п'ятдесяти або навіть шістдесяти градусів морозу було тільки п'ятнадцять. До того ж він був тепло одягнутий і мав із собою повну коробку сірників. Поліпшило його становище й те, що на п'ятий день він добив підстреленого кимось лося, який важив добрих півтонни. Настеливши ялинового гілля біля туші, він улаштував собі табір і вирішив тут-таки й зимувати, якщо його не розшукають або не доконає цинга.

Але збігло два тижні — і не було ніяких ознак, що його шукають, а цинга виразно посилювалась. Довгі години він то спав, то не спав, скулячись коло багаття й ховаючись від холоду й вітру за ялиновою загородою. Але в міру того, як його обіймала зимова сплячка, години неспання все скорочувалися, перетворюючись на напівзабуття чи напівдрімоту. Проблиски свідомості, що він — Джон Тарвотер, поступово згасали, все далі поринаючи в глибини первісного його єства, що сформувалося ще до того, як людина стала людиною, і в ті часи, коли людина формувалася, коли вона перша з усіх тварин заглянула в себе й заклала початки моральності в страхітливих творіннях фантазії, населених потворами її власних суперечливих бажань.

Як хворий на гарячку час від часу приходить до пам'яті, так і старий Тарвотер прокидався, смажив собі м'ясо і підкладав дров до багаття, але з кожним разом усе надовше й надовше охоплювала його якась сонлива млявість, і в напівсвідомості він уже не розрізняв, коли марить наяву, а коли — вві сні. І тут, у найглибинніших сховках неписаної історії людства, він спіткався з незбагненними й неймовірними, наче кошмар або марення божевільного, потворами, яких створила мораль первісної людини і які й досі змушують людину снувати химерні видива, аби уникнути тих примар чи то боротися з ними.

Одне слово, під тягарем своїх сімдесяти років, на самоті з безмовною пустелею півночі, Тарвотер, немов запаморочений опіумом або снотворним, повернувся до інфантильного мислення людини з часів первісного світу. Похмура тінь смерті маяла крильми над скуленим Тарвотером, а він, як його далекий пращур — людина-дитя, — складав міфи й молився сонцю, сам і творець героїв, і герой, що вирушив на пошуки казкових недосяжних скарбів.

Або він добуде цей скарб, говорила невблаганна логіка примарного краю підсвідомості, або порине у невситиме море, у ненажерний морок, що кожного вечора цілком поглинає сонце — сонце, яке вранці знову відроджується на сході, через що воно й стало для людини першим символом безсмертя. Але цей примарний край призахідного сонця, що

існував у глибині його підсвідомості, був тільки тінню близької смерті, яка повільно насувалася на нього.

Проте як же врятуватися від цієї потвори мороку, що повільно поглинала його зсередини? Занадто вже він знемігся, щоб мріяти про порятунок чи бодай хоч відчути іскру такого бажання. Дійсність перестала існувати для нього. І не з бездоння його затьмареної свідомості могла вона відродитися. Заважкий був тягар років, завелика — кволість від хвороби, заглибокі — млявість і летаргія, викликані тишею й холодом. Тільки зовнішня дійсність могла вплинути на нього й пробудити в ньому усвідомлення реальності, інакше-бо з примарного царства тіней він непомітно перейде в цілковиту темряву небуття.

І він прийшов, цей посланець зовнішнього світу, нараз ударивши по його барабанних перетинках лунким, як постріл, форканням. Двадцять днів стояли п'ятдесятигра-дусні морози, і жоден порив вітру, жоден звук не порушували мертвої тиші. Як той курець опію переноситься зором від просторих хоромів свого марення до тісних стін убогої хатини, так і старий Тарвотер утупив свій притьмянілий погляд у здоровенного лося з пораненою погою, що, захеканий від безсилля, витріщився на нього, застигши по той бік багаття. Тварина ця блукала наосліп у примарному царстві тіней і, тільки опинившись перед напівпригаслим багаттям Тарвотера, пробудилася до дійсності.

Він насилу стягнув з правої руки хутряну рукавицю, підбиту грубою вовною, і спробував натиснути курок, але не зміг ворухнути закляклими пальцями. Обережно, повільно — це забрало в нього кілька довгих хвилин — він просунув голу руку під укривала, потім під хутряну парку і, нарешті, за пазуху сорочки, під ледь теплу пахву лівої руки. Минула ціла вічність, поки пальці відійшли, і Тарвотер, усе так само поволі й сторожко, приклав рушницю до плеча й націлився у величезну тварину по той бік багаття.

Гримнув постріл, і один з двох мандрівників у царстві тіней упав додолу, в морок, а другий знявся догори, до світла. Заточуючись, мов

п'яний, на своїх знесилених цингою ногах і трясучись із хвилювання та холоду, він протирав тремтячими пальцями каламутні очі і вдивлявся в навколишній реальний світ, що постав перед ним з такою запаморочливою раптовістю. Тарвотер здригнувся всім тілом і тільки тоді збагнув, що дуже довго — а скільки, то й сам не знав — він снив в обіймах смерті. Він зумисне плюнув і почув, як слина затріщала у повітрі, — отже, мороз шістдесят градусів з гаком. Справді, того дня спиртовий термометр у Форті Юконі показував сімдесят п'ять під нулем, тобто сто сім морозу, бо за Фаренгейтом точка замерзання — тридцять два градуси вище від нуля.

Тарвотерів мозок, повільно оживаючи, нагадав людині, що треба діяти. Тут, у цій безмежній пустелі, панує Смерть. Сюди приблукали два поранених лосі. Проясніле під час великих морозів небо допомогло Тарвотерові зорієнтуватись, і він вирішив, що обидві підстрелені тварини прийшли зі сходу. Отже, на сході люди — хтозна, білі чи індіяни, але в усякому разі люди, що підтримають його в біді, допоможуть йому пристати до берега життя у цьому морі мороку.

Хоч і через силу рухався він, зате рухався в реальному світі, лаштуючи рушницю, набої, сірники й торбину з двадцятьма фунтами лосятини. Потім воскреслий аргонавт, заточуючись і кульгаючи на обидві ноги, обернувся спиною до небезпечного заходу й пошкутильгав на животворний сонцедайний схід.

Через скількись днів — а скільки саме, він так ніколи й не дізнався, — снуючи сни та видива й мугикаючи свою давню пісню про сорок дев'ятий рік, немов людина, що потопає й виринає і з останніх сил утримує свідомість над безоднею мороку, Тарвотер вийшов на засніжений схил ущелини й побачив унизу пасемко диму і людей, що покидали роботу й витріщилися на нього. Заточуючись, він спускався до них і все ще мугикав свою пісню, а коли йому забило дух і пісня урвалася, вони закричали всяк на свій лад: "Микола-чудотворець!.. Борода!.. Останній з могікан!.. Дід Мороз!.." І коли він нарешті опинився серед них, то стояв тихо, не спроможний і слова вимовити, лише з очей

його котилися великі сльозини. Довго він мовчки плакав, а тоді, нараз ніби опам'ятавшись, сів на сніг, так що кістки йому хруснули й затріщали, і з цього незручного положення повалився набік і спокійно втратив свідомість.

Не минуло й тижня, як старий Тарвотер знову був на ногах, і кульгаючи по хатині, куховарив для п'яти мешканців ущелини. Справжні старожитці-піонери, мужні й призвичаєні до знегод, вони так далеко забралися за Полярне коло, що нічого не чули про золото, знайдене на Клондайку. Тарвотер перший приніс їм цю звістку. Харчувалися вони лосятиною, олениною, вудженою рибою, доповнюючи цю дієту ягодами та соковитими корінцями диких рослин, припасеними ще з літа. Смак кави вони давно забули, вогонь добували за допомогою збільшувального скла, як мандрували куди, то брали з собою головешки, що ледве тліли, а в люльках палили сухе листя, від якого дерло в горлі й крутило в носі.

Три роки тому вони подалися в пошуках золота на північ від верхів'я річки Койокук і так дійшли аж до гирла Маккензі на узбережжі Північного Льодовитого океану. Тут, на китобійних суднах, вони востаннє запаслися товарами білої людини, переважно сіллю та тютюном. Вирушивши на південь і захід у великий перехід до злиття Юкону з Поркюпайном біля Форту Юкону, вони знайшли золото на березі ось цього струмка, де й залишились добувати його.

Вони радо вітали появу Тарвотера, невтомно слухали його розповіді про сорок дев'ятий рік і перехрестили прибульця на Старого Героя. Чаєм із хвої, відваром вербової кори, а також кислими та гіркими корінцями вони вилікували його від цинги, так що тепер він перестав кульгати і навіть помітно набрався тіла. І вони не бачили ніяких причин, чому б старому не добувати з землі багатий золотий скарб.

— Щодо трьохсот тисяч — ручитися не можемо, — сказали вони йому якось уранці за сніданком, перед тим як іти на роботу. — Але якщо

б тисяч сто, Старий Герою? Займанка, гадаємо, того варта, розсипище багате, і ми вже й тобі ділянку відмежували.

— Що ж, хлопці, щиро вам дякую, — відповів старий Тарвотер. — Одне можу сказати — для початку й сто тисяч нічогенько, навіть дуже нічогенько. Звичайно, я на цьому не спинюсь і свої триста тисяч добуду. Адже задля цього я й приїхав сюди.

Хлопці засміялися й похвалили його завзяття, кажучи, що в такому разі їм доведеться пошукати для нього багатшого місця. А Старий Герой вирішив, що як тільки прийде весна й він почуватиме себе бадьоріше, то неодмінно сам вибереться і понишпорить довкола.

— Хто зна, — зауважив він, вказуючи на пагорб по той бік річки, — може, там під снігом мох росте просто на золотих самородках.

Більше він нічого не сказав, проте в міру того, як сонце підбивалося вище, а дні довшали й теплішали, усе частіше поглядав потойбіч струмка на терасу перед схилом. І ось одного разу, саме в розпалі відлиги, він перебрався через струмок і видерся на ту терасу. Там, де вище, земля відтанула вже завглибшки на цілий дюйм. Над одною такою розталлю Тарвотер нагнувся, вхопив великими гудзуватими пальцями пучок моху й вирвав з корінням. Під сонячним промінням зблиснула тьмянувата жовтизна. Старий потрусив мох, і з корінців, немов рінь, посипалися на землю чималі самородки — Золоте Руно, яке тепер лишалося тільки стригти.

І досі ще не забуто записаного в аналах Аляски літнього рушення 1898 року, коли з Форту Юкону до копальні під Тарвотеровим горбом ринули тисячі людей. І коли старий Тарвотер, спродавши свою ділянку компанії Боуді ва чистих півмільйона, повертався до Каліфорнії, він аж до самої пароплавної пристані Форту Юкону їхав верхи на мулі недавно пробитою стежкою із зручними будиночками для подорожніх.

За першим сніданком на океанському пароплаві, що вийшов із Сент-Майкла, йому прислуговував сивуватий, скорчений цингою офіціант з виснаженим обличчям, що кривилося від болю. Тарвотер аж двічі мусив приглянутись до нього, поки впевнився, що це й справді Чарлз Крейтон.

— Що, синку, кепсько повелося? — запитав Тарвотер.

— Таке вже моє щастя, — поскаржився той, коли впізнав Тарвотера й вони привіталися. — З усього нашого гурту тільки на мене напала цинга. І що за пекло я витерпів! Ті троє всі здорові, працюють, заробляють на харчі, щоб узимку піти на розвідку вгору по Білій. Енсон теслярством щодня заробляє по двадцять п'ять доларів. Ліверпул має по двадцять, — він рубає ліс для тартака, а Здоровань Біл — по сорок, бо працює старшим пилярем. Я силкувався як міг, і якби не цинга…

— Бачиш, синку, хоч ти й силкувався, та нічого в тебе не вийшло, бо надто вже ти дратливий та черствий через ту свою діловитість. Ось що я тобі скажу. Ти тепер такий каліка, що де вже тобі працювати. Я заплачу капітанові за твій проїзд — вилежуйся й відпочивай, поки доїдемо. Це все за те, що ви мене тоді взяли з собою. А що ти гадаєш робити, як прибудеш до Сан-Франціско?

Чарлз Крейтон знизав плечима.

— Тоді ось що, — вів далі Тарвотер. — Для тебе знайдеться робота в мене на фермі, поки роздобудешся знову на свою комерцію.

— Я б керував вашими справами… — зразу пожвавішав Чарлз.

— Е, то вже ні, добродію, — рішуче відмовив Тарвотер. — Але там у мене завжди знайдеться яма, що її треба для стовпа викопати, або дрова, що їх треба нарубати, та й клімат у нас чудовий…

Тарвотер повернувся додому як справжній блудний дідусь, і для нього зарізали й засмажили вгодованого тельця. Але перш ніж сісти за стіл, він побажав пройтися по своєму маєтку. І всі його кревні й богом дані сини й дочки мусили йти з ним і улесливо заглядати в його старечі гудзуваті руки, що порядкували півмільйоном. Він ступав попереду й навмисне говорив неймовірні дурниці, проте жодна з них не викликала заперечень у його почту. Старий зупинився біля зруйнованого водяного млина, що його сам колись спорудив з доброго дерева, і обличчя йому засяяло радістю, коли він глянув на весь обшир Тарвотерової долини, на далекі горби аж ген перед верхів'ям гори Тарвотер — усе це тепер знов належало йому.

Нараз щось кумедне спало старому на думку, і, щоб приховати веселі вогники в очах, він одвернувся й висякав носа. У супроводі цілої родини підійшов він до старої трухлявої клуні й підняв з землі почорнілу від часу голоблю.

— Вільяме, — сказав він. — Пам'ятаєш нашу розмову саме перед тим, як я вирушив на Клондайк? Авжеж-бо, пам'ятаєш, Вільяме. Ти сказав мені тоді, що я навіжений. А я тобі відповів, що якби я посмів своєму батькові таке сказати, він би мені голоблею всі ребра перелічив.

— Та то я жартома, — намагався викрутитись Вільям.

Вільям був сивуватий чоловік років сорока п'яти. Його дружина й дорослі сини стояли тут-таки, поряд, зчудовано дивлячись на діда, котрий навіщось скинув піджака й дав його потримати Мері.

— Ходи-но сюди, Вільяме, — владно наказав він. Ні в сих ні в тих Вільям неохоче підійшов.

— Ото покуштуй, синку, чим мене не раз частував мій батько, — примовляв старий Тарвотер, заходившись лупцювати сина голоблею по спині та по плечах. — Вважай, я по голові тебе не б'ю. А от мій батько

був такої запальної вдачі, що, бувало, зовсім забуде про голову, б'є куди попадя. Та не дриґай так ліктями, а то ще й по кістці ненароком улучу. А тепер скажи мені, синку, чи сидить ще у твоїй голові думка, що я навіжений?

— Ні! — зарепетував Вільям, пританцьовуючи з болю. — Ти не навіжений, батьку! Кажу ж бо, ні!

— Отож-бо й є, — розважливо мовив старий і, кинувши набік голоблю, почав натягувати піджака. — А тепер ходімо всі обідати.